

Trabajo Fin de Máster
Master Amaierako Lana
Curso 2025/2026 Ikasturtea

Indarkeria estrukturalaren ondorio psikosozialak saharar errefuxiatu gazteengan

Azterketa historiko-politikoa eta
arreta psikosozialerako proposamena

Matxalen Arando Txakartegi

Tutoría / Tutorea
Irantzu Mendia Azkue

Nazioarteko Lankidetza eta
Garapenari buruzko Ikasketa
Institutua
Instituto de Estudios sobre
Desarrollo y Cooperación
Internacional

Esta publicación ha recibido financiación de eLankidetza - Agencia Vasca de Cooperación y Solidaridad.
Argitalpen honek eLankidetza - Garapenerako Lankidetzaren Euskal Agentziaren finantziazioa jaso du.

LANKIDETZARAKO ETA
ELKARTASUNERAKO
EUSKAL AGENTZIA
AGENCIA VASCA DE
COOPERACIÓN Y
SOLIDARIDAD

EUSKO JAURLARITZA
GOBIERNO VASCO

Máster Universitario en Desarrollo y Cooperación Internacional /
Garapena eta Nazioarteko Lankidetza Univertsitate Masterra

Trabajo Fin de Máster / Master Amaierako Lana
Curso 2025/2026 Ikasturtea

**Indarkeria estrukturalaren ondorio psikosozialak saharar errefuxiatu gazteengan:
azterketa historiko-politiko eta arreta psikosozialerako proposamena**
Matxalen Arando Txakartegi

Tutoría / Tutorea: Irantzu Mendia Azkue
Hegoa. Trabajos Fin de Máster, n.º 130 / Master Amaierako Lanak, 130. zkia.

Fecha de publicación: septiembre de 2026
Argitalpen data: 2026ko iraila

Nazioarteko Lankidetza eta
Garapenari buruzko Ikasketa
Institutua
Instituto de Estudios sobre
Desarrollo y Cooperación
Internacional

Hegoa

Instituto de Estudios sobre Desarrollo y Cooperación Internacional
Nazioarteko Lankidetza eta Garapenari buruzko Ikasketa Institutua

www.hegoa.ehu.eus
hegoa@ehu.eus

EHU
Zubiria Etxea
Lehendakari Agirre, 81
48015 **Bilbao**
Tel. (34) 94 601 70 91

EHU
Koldo Mitxelena Biblioteka
Nieves Cano, 33
01006 **Vitoria-Gasteiz**
Tel. (34) 945 01 42 87

EHU
Carlos Santamaría Zentroa
Elhuyar Plaza, 2
20018 **Donostia-San Sebastián**
Tel. (34) 943 01 74 64

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Reconocimiento-NoComercial-CompartirIgual 4.0 Internacional (CC BY-NC-SA 4.0)
Agiri hau Aitortu-EzKomertziala-PartekatuBerdin 4.0 Nazioartekoa (CC BY-NC-SA 4.0) Creative Commons-en lizentziapean dago.

Nazioarteko Lankidetzeta eta
Garapenari buruzko Ikasketa
Institutua
Instituto de Estudios sobre
Desarrollo y Cooperación
Internacional

GARAPENA ETA NAZIOARTEKO LANKIDETZA MASTERRA
2025/2026

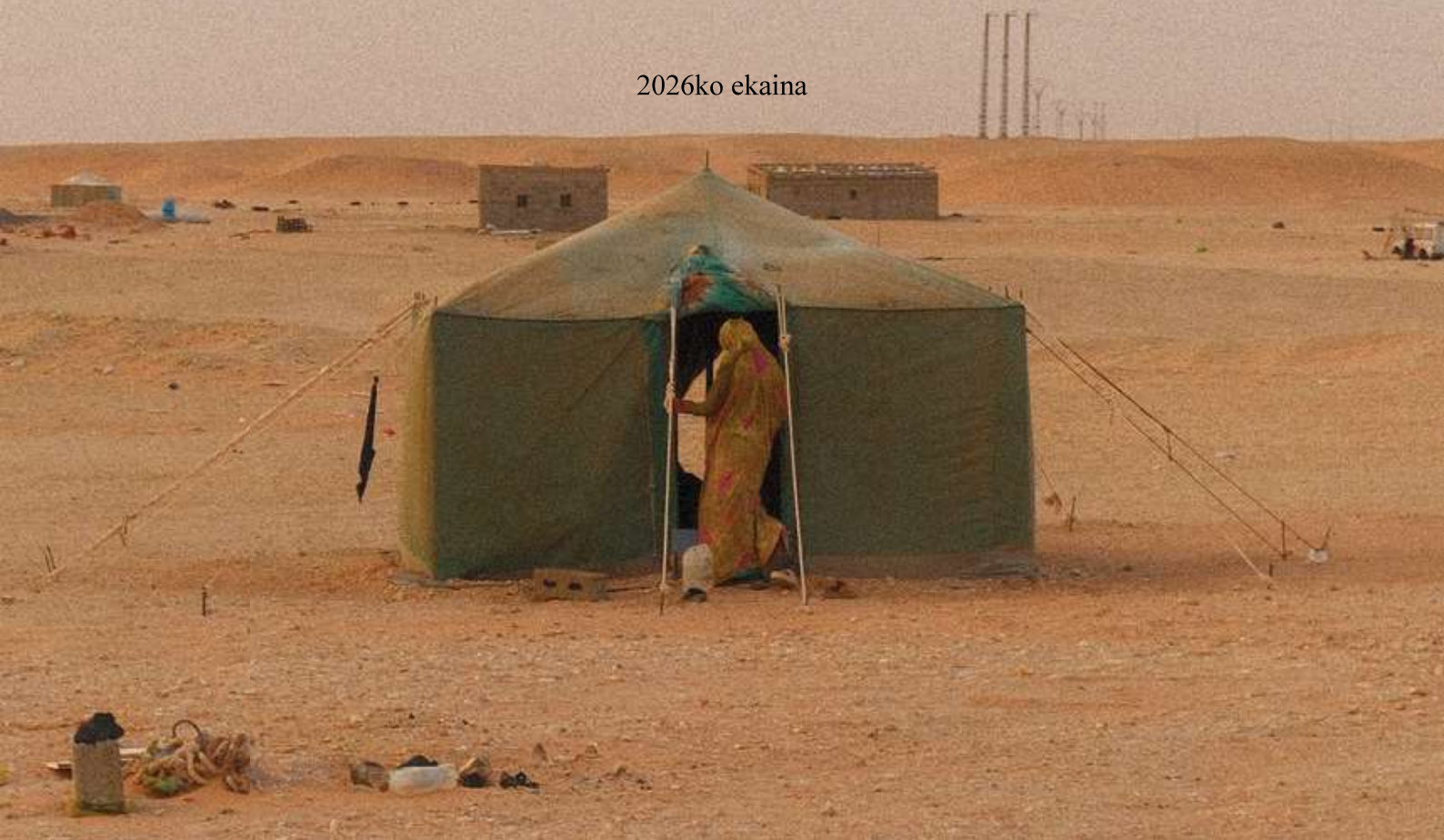
MASTER AMAIERAKO LANA

INDARKERIA ESTRUKTURALAREN ONDORIO PSIKOSOZIALAK SAHARAR
ERREFUXIATU GAZTEENGAN: AZTERKETA HISTORIKO-
POLITIKOA ETA ARRETA PSIKOSOZIALAREKO PROPOSAMENA

Egilea: Matxalen Arando Txakartegi

Zuzendaria: Irantzu Mendia Azkue

2026ko ekaina

Aurkibidea

1. Sarrera	4
1.1. Aztergaia	4
1.2. Justifikazioa	5
1.3. Ikerketa-galdera eta ikerketa-helburuak	6
1.4. Metodologia	7
1.5. Lanaren egitura	9
2. Botere-egiturak eta egiturazko indarkeriaren zutabeak lurralde kolonizatuetan	11
2.1. Kapitalismoa, kolonialismoa, kolonialtasuna eta inperialismoaren eraginak	11
2.2. Dominazioa sakontzeko tresnak: okupazioa eta finkatze-kolonialismoa	15
2.3. Indarkeria estrukturalaren adierazpenak: gerra eta behartutako desplazamendua	16
2.4. Indarkeria estrukturalaren dimentsio interseksionala	19
3. Psikologiaren ikuspegi kritikoak botere-egituren eta indarkeria estrukturalaren aurrean	22
3.1. Psikologiaren eredu nagusiaren problematizazioa	22
3.2. Psikologiaren ikuspegi kritikoen ekarpenak	25
3.2.1. Zapalduaren Psikologia	25
3.2.2. Gerraren Gizarte Psikologia	26
3.2.3. Liberazioaren Psikologia	27
3.2.4. Gizarte Psikologia Komunitarioa	29
3.3. Psikologia praktika dekolonial gisa	30
4. Mendebaldeko Saharako gazteengan indarkeria estrukturalak duen inpaktu psikosoziala	32
4.1. Indarkeria estrukturalaren jatorria eta ezaugarriak	32
4.1.1. Espainiaren kolonizazioa eta okupazioa	32
4.1.2. Marokoren okupazioa eta finkatze-kolonialismoa	35
4.1.3. Gerra eta behartutako desplazamendua	38
4.1.4. Indarkeria estrukturalaren dimentsio interseksionala	41
4.2. Erbestearen eragina saharar gazteen egoera psikosozialean	42
4.2.1. Inpaktu psikosozialaren dimentsioak	42
4.2.1.1. Egunerokotasunaren prekarizazioa	42
4.2.1.2. Bizi-proiektua garatzeko aukeren murrizketa: hezkuntza etena eta enplegu-aukerarik eza	43
4.2.1.3. Etorkizunaren desjabetzea, denbora etena eta itxaropena ahultzea	44
4.2.1.4. Identitatearen berreraikuntza	45
4.2.2. Inpaktuen aurreko erantzuna	47
4.2.2.1. Familia eta komunitatea: inpaktu psikosozialen aurrean babesle	47
4.2.2.2. Eguneroko erresistentzia eta gazteen agentzia	48

4.2.3. Psikologiatik inpaktuei ematen zaien erantzuna	49
5. Saharar errefuxiatuen kanpalekuetan gazteekin arreta psikosoziala lantzeko esku-hartze proposamena	52
5.1. Oinarri teorikoak	52
5.2. Helburuak	54
5.3. Parte-hartzaileak	55
5.4. Esku-hartzea: Saharar Gazteen Sostengu Psikosozial Komunitarioko Sarea	56
5.5. Esku-hartzearen jardun-ildo nagusiak	57
5.5.1. Elkarrizketarako gunek: mina politizatzen	57
5.5.2. Belaunaldien arteko topaketak	58
5.5.3. Etorkizunerako prestakuntza eta gazteen eragina	58
5.5.4. Zaintzaileak zaintzeko gunea	59
6. Ondorioak	60
Bibliografia	64
Eranskina. Elkarrizketaren gidoia	71

1. Sarrera

1.1. Aztergaia

Lehenengo, Espainiak XIX. mendearen amaieran kolonizatuta eta, ondoren, Marokok 1975ean okupatuta, Mendebaldeko Sahara munduko hamazazpi Lurralde Ez Autonomoetako bat da oraindik eta bertako biztanleek haien autodeterminazio-eskubidea gauzatu ezinik jarraitzen dute. Aljeriako *hamadara*¹, planetako eskualde idor eta bizigaitzenetako batera, ihes egin behar izanaren ondorioz sortu ziren saharar errefuxiatuentzako Tindufeko kanpalekuak, indarkeria kolonialak eta okupazio militarrek eragindako desplazamenduaren emaitza. Behin-behineko konponbide izateko sortu baziren ere, egitura iraunkor bihurtu dira azken 50 urteetan, eta denbora horretan, belaunaldi berriak jaio eta hazi dira bertan.

Lan honek aztergai du Tindufeko kanpalekuetan bizi diren saharar gazteen egoera psikosoziala, zeina kolonizazioaren, okupazioaren, gerraren eta erbestearen ondorio zuzena den. Saharako Errepublika Arabiar Demokratikoan gartzetat hartzen dira 15 urtetik 45 urtera bitarteko biztanleak. Gazteria aztertzean adin-tartea hainbeste zabaltzea oso ohikoa ez den arren, Saharako gizartearen kasuan, gertaera hori erronka sozioekonomikoen konbinazioari, babes- eta gatazka-egoera luzeari eta gazteriaren politiken ikuspegi inklusiboari egotz dakieke, biztanleriaren talde handiago bati gizartean garatzen eta parte-hartzen laguntzeko (Ruiz Balzola et al., 2024: 12).

Lan honen abiapuntua da dimentsio psikologikoa ezin dela bereizi testuinguru kultural, sozial eta historikoetatik (Marton, 2007; Jabr eta Helbich, 2025: 57). Bestela, buru-osasuna testuinguru historikoan kokatu behar da, non harreman sozialen sareetan lantzen eta gauzatzen duen bere izatea gizabanako bakoitzak (Martín-Baró, 1982: 503).

Ildo horretan aztertuko da saharar gazteen egoera psikosoziala eta horren aurrean garatu daitekeen arreta psikosozialaren estrategiak. Arreta psikosoziala banakako, familiarteko zein komunitateko laguntza- eta akonpainamendu-prozesu gisa ulertzen da (Martin Beristain, 2012: 9). Prozesu horren bidez egingo litzaieke aurre indarkeria politikoaren, giza eskubideen

¹ *Hamada* arabiar jatorriko terminoa da, basamortuko paisaia mota bat deskribatzeko erabiltzen da, eta zera esan nahi du zehazki: goi-ordoki harritsua eta harerik gabekoa.

urraketen eta erbestearen ondorio psikosoziaiei. Horretarako, testuinguru sozial eta politikotik landuko litzateke indarkeriak eragindako kaltea.

1.2. Justifikazioa

Urte luzez dirauten gatazketan eta gerretan arreta psikosoziala beharrezkoa da; izan ere, indarkeriak kalte materialak eta fisikoak eragiteaz gain, pertsonen eta komunitateen oinarri psikologiko, sozial eta sinbolikoak suntsitzen ditu. Carlos Martin Beristainek (2012) adierazi bezala, denborak ez du dena sendatzen. Nahiz eta denboraren joanak lagun diezaiokeen norbanakoari baliabideak garatzen egoerari aurre egiteko, kasu batzuetan, ez da hala gertatzen; aitzitik, ondoeza kronikoa bihurtzen da. Horregatik, arreta psikosoziala funtsezkoa da, helburu izanik gizabanakoen eta komunitateen ongizatea berreskuratzea eta sendotzea.

Tindufeko saharar errefuxiatuen kasuan, bereziki da urgentea arreta psikosoziala. Bost hamarkada pasa dira Marokok Mendebaldeko Sahara okupatu zuenetik, bost hamarkada saharar herriaren zati bat errefuxiatuen kanpalekuetan bizi denetik. Indarkeria zuzena (desplazamendua, familiarren eta lurraldearen galera, errepresioa, tortura, desagertzeak) eta egiturazko indarkeria (dependentzia humanitarioa, aukera falta, etorkizunaren ziurgabetasuna), biak, batera gertatzen dira, eta kalte sakon eta iraunkorra eragiten dute.

Gazteak, gainera, kanpalekuetan jaio eta bizi dira, erbestean, gatazkaren eta gerraren markoaren barruan, familiarren memoriaren bidez baino ezagutzen ez duten Mendebaldeko Sahararen ideien eta Tindufeko kanpalekuetako egunerokotasunaren artean. Arreta psikosozialik jaso ezean, etsipena barneratzeko eta sufrimendua normalizatzeko arriskuan dira, eta, hori gutxi balitz, erresistentziarako balio dezakeen tresna estrategiko bat galtzeko arriskuan ere bai.

Plano soziopolitikoan ere garrantzia du arreta psikosozialak. Izan ere, sahararren ongizate psikosozialari kalte egin die nazioarteko komunitatearen erantzukizun ezak, autodeterminazio-eskubidearen ukapenak eta okupazio egoeraren normalizazioak. Testuinguru horretan, arreta psikosozialak indarkeriak eragindako kaltearen aitortza politikoa eta duintasuna berreskuratze bide izatea dakar. Hala ere, hutsuneak daude oraindik, eta

ikerketa akademikoak ez die behar adinako arretarik eskaini sahararren osasun mentalari eta belaunaldien arteko transmisio psikosozialari (Guarch-Rubio, Faleh Pérez eta Villán Durán; 2021). Lan honek hutsune horri erantzun nahi dio, ikuspegi kultural eta politikoki kokatua eskainiz.

Azkenik, lan hau garrantzitsua da niretzat, egile naizen heinean, ikuspegi pertsonaletik eta konpromiso politikotik. Arreta psikosozialaren inguruko hurbilketa hau ez da neutraltasun akademikoaren izenean kokatzen, horren orde z zapalkuntza kolonialaren eta haren ondorio estrukturalen aurrean posizionatzen da. Arreta psikosozialeko esku-hartzea ezin da hartu denboran mugatutako proiektu hutzat, borroka partekatuak politikoki eraikitze balio behar du ere. Ikuspegi horretatik, lan honen asmoa da saharar erresistentziari laguntzea kolonialismoaren, okupazioaren, gerraren eta erbestearen aurrean prozesuak indartzen, subjektu politiko gisa eratzeko eta antolatze.

1.3. Ikerketa-galdera eta ikerketa-helburuak

Honakoa da lan honen ikerketa-galdera nagusia: zein da Tindufeko saharar errefuxiatuen kanpalekuan bizi diren gazteen egoera psikosoziala eta nola uler daiteke arreta psikosoziala haien erresistentzia indartzeko tresna gisa ikuspegi historiko, politiko eta dekolonialetik?

Galdera hori abiapuntu hartuta, haxe du helburu nagusi lanak: saharar herrian kolonialismoak, okupazioak, gerrak eta erbesteak izan dituen ondorio psikosozialak aztertzea, ikuspegi historiko eta politizatu batetik, arreta psikosozialeko esku-hartze proposamen bat diseinatze aldera Tindufeko errefuxiatuen kanpalekuan bizi diren saharar gazteei zuzenduta.

Xede nagusi hori erdiesteko, honako helburu zehatzak ezarri dira:

1. Mendebaldeko Saharako gatazkaren atzean dagoen testuinguru historikoaren marko teoriko-analitikoa eraikitzea, kapitalismoaren, kolonialismoaren, kolonialtasunaren eta inperialismoaren arteko harremana aztertuz, eta ulertuz nola okupazioak, gerrak eta erbesteak logika hori erreproduzitu eta sakontzen duten.

2. Tindufeko errefuxiatuen kanpalekuetan bizi diren saharar gazteen egoera psikosoziala aztertzea kolonizazioaren, okupazioaren, gerraren eta erbestearen ondorio gisa.
3. Zapalduaren Psikologiaren, Gerraren Gizarte Psikologia, Liberazioaren Psikologiaren, Gizarte Psikologia Komunitarioaren eta teoria dekolonialen ekarpenak Mendebaldeko Saharako gatazkak dituen ondorioen ezagutza zabaltzeko erabiltzea.
4. Arreta psikosozialak erresistentziarako eta indartzeko tresna estrategiko gisa Mendebaldeko Sahararen kasuan izan dezakeen funtzioa ulertzea.
5. Gazteen ongizate psikosoziala indartzera bideratutako arreta psikosozialeko esku-hartze ildo orokorrak proposatzea, zeina tokiko eragileekin batera egingo den saharar herriaren jakintzak aintzat hartuz. Esku-hartze horrek gazteen ongizate psikosoziala sustatzea izango du xede, haien agentzia eta duintasuna landuz erresistentzia indartzeko asmoz.

1.4. Metodologia

Tindufeko errefuxiatuen kanpalekuetan bizi diren saharar gazteen egoera psikosoziala ulertzeko, lan honetan errebisio bibliografikoa eta sakoneko elkarrizketa erabili dira.

Lehen fasean, literatura akademikoaren eta txosten espezializatuen errebisio bibliografikoa egin da, lanaren marko teorikoa eta analitikoa eraikitze aldera. Errebisio horrek ondorengo gaiak izan ditu aztergai: botere-egiturak eta indarkeria estrukturala, eta psikologiaren ikuspegi kritikoak botere-egituren eta indarkeria estrukturalaren aurrean. Errebisio bibliografikoaren helburua ikuspegi horietatik eskuragarri dagoen literaturaren azterketa egiteaz gain, psikologiaren ikuspegi teoriko hegemonikoen mugak identifikatzea ere izan du helburu.

Bigarren fasean, saharar gazteen egoera psikosoziala aztertzeko lau elkarrizketa erdi-egitratu egin dira. Horietako bi Tindufeko kanpalekuetan egin ziren Auserd *wilayan* jaio eta hazi diren bi gazterekin, Gajmula (23 urte, emakumea) eta Rocaya (30 urte, emakumea), apirilean brigada batekin kanpalekuetan egindako egonaldian. Beste bi elkarrizketak kanpalekuetako

egoera ezagutzen duten eta orain Euskal Herrian dauden Ismael Ali (18 urte, gizona) eta Jazmin (18 urte, emakumea) gazteei egin zaie maiatzean.

Elkarrizketa erdi-egituratua egitea erabaki da, aurrez definitutako gai nagusiak lantzeko aukera ematen duelako, baina elkarrizketatutako pertsonen kontakizunei eta esanahiei lekua utziz. Horrela, errebisio bibliografikotik eraikitako marko teorikoa gazteen esperientzia konkretuekin kontrastatu ahal izan da. Teknika horrek ikerketa-galderari erantzuten laguntzen du, gazteen egoera psikosoziala haiek beren bizipenei ematen dieten zentzuaren bidez ulertzen laguntzen baitu. Kasu guztietan elkarrizketatuen baimen informatua eskatu eta lortu da, horrek barne hartu duelarik elkarrizketen grabazioa egitea ikerketa honen helburuetarako soilik. Kasu guztietan ere, parte-hartzaileek lanean haien izen tipiak jartzeko baimena eman dute.

Azken fasean, aurreko bi ikerketa tekniken bidez lortutako emaitzetatik abiatuta, Tindufeko saharar gazteei zuzendutako arreta psikosozialeko proposamen bat garatu da. Proposamen honen asmoa ez da esku-hartze proiektu osatu bat aurkeztea, baizik eta indarkeriak eragindako kalteari aurre egitea eta kanpalekuetan bizi diren saharar gazteen konpromiso politikoa indartzea helburu dituen egitasmo baten ildo-nagusiak garatzea.

Ikerketa-diseinuari dagokionez, gehitzekoa da lan hau ez dela soilik errebisio bibliografikoan eta egindako elkarrizketetan oinarritzen; urteetan zehar saharar herriarekin garatutako konpromiso akademiko, politiko eta pertsonalaren emaitza ere bada. Azken urteetan zehar, Mendebaldeko Saharari buruz irakurri eta entzundako liburu, hitzaldi eta testigantzak izan dira ere Master Amaierako Lan honen oinarria. Horrez, gain, Tindufeko errefuxiatuen kanpalekuetara egindako bidaiek, bertan entzundako kontakizunek, bizitako esperientziek eta ezagututako sahararrek beren egoerari buruz partekatutako gogoetek lan honen kokapen etiko eta epistemologikoa osatzen dute. Horrek ez du ikerketaren zehaztasuna eta sistematikotasuna ordezkatzen; aitzitik, aztergaia modu arduratsuago eta kokatuagoan ulertzeko oinarria eskaintzen du.

1.5. Lanaren egitura

Master Amaierako lan hau sei atalez osatuta dago. Sarrera honetan ikerlanaren proposamen osoaren nondik-norakoak aurkeztu dira. Horren ostean,

Bigarren atalean, Arjeliako Tindufeko errefuxiatu kanpalekuetan bizi diren saharar gazteengan haien herriaren aurkako indarkeria estrukturalak dituen ondorio psikosozialak ulertzeko, indarkeria hori izendatu eta bere testuinguru historiko eta politikoan kokatuko dira. Horretarako, lehenik eta behin, kapitalismoa, kolonialismoa, kolonialitatea eta inperialismoaren arteko harremanari helduko zaio; jarraian, kolonialismoaren jarraipena diren okupazioa eta finkatze-kolonialismoa aztertuko dira; ostean, gerra eta erbestea indarkeria estrukturalaren adierazpen zuzen gisa azalduko dira; eta, azkenik, indarkeria estruktural horren ondorioak subjektu guztietan modu berean ez direla agertzen landuko da, gizarte-egituran kokapen desberdinek indarkeria prozesu horiek bizitzeko modua nola baldintzatzen duten kontuan hartuta. Izan ere, indarkeria, besteak beste generoaren, arrazaren eta adin edo belaunaldi-posizioaren arabera desberdin gorpuzten da.

Kolonializazioaren, okupazioaren, gerraren eta erbestearen ondorio psikosozialak aztertzeke beharrezkoa da ondorio horiek zein esparru epistemologikoetatik aztertzen ditugun pentsatzea. Horretarako, garrantzitsua da psikologiaren eredu nagusiaren baliozkotasuna eta neutraltasuna zalantzan jartzea². Ian Parkerrek (2020) argudiatzen duen bezala, psikologia politizatu beharra dago, beti dagoelako agenda politiko bat bilaketa eta praktika psikologikoaren atzean. Hortaz, psikologiaren eredu nagusiaren kritika ezinbesteko baldintza metodologikoa da, zapalkuntza-egiturak ulertzeko eta ez errepikatzeko. Horrela, hirugarren atalean, lehenik eta behin, psikologiaren eredu nagusiaren kritika egingo da, haren ikuspegi positibista, indibidualista, hedonista, homeostatikoa eta ahistorizista zalantzan jarritz. Jarraian, arlo psikosozialaren ikuspegi kritikoen ekarpenak aurkeztuko dira, zehazki Zapalduaren Psikologiarenak, Gerraren Gizarte Psikologiarenak, Liberazioaren Psikologiarenak eta Gizarte Psikologia Komunitarioarenak, abiapuntuta hartuta ikuspegi horiek psikologiaren praktika dekolonialari bidea ematen diotenak.

² Psikologia nagusiaz hitz egitean, eremu akademiko, kliniko eta profesionalean zilegitasun handiena eskuratu duten ikuspegi eta praktikez ari gara. Subjektua ulertzeko modu “normal” edo unibertsal gisa aurkezteko joera duten ikuspegi eta praktikez, alegia.

Laugarren atalean, Tindufeko errefuxiatuen kanpalekuetan bizi diren saharar gazteen egoera psikosoziala landuko da, inpaktu psikosozialaren dimentsio nagusiak eta maila psikologikoan agertzen diren ondorioak identifikatuz. Bosgarren atalean, aurreko azterketa horretatik abiatuta, kanpalekuetako gazteen arreta psikosoziala indartzeko esku-hartze proposamen bat aurkeztuko da.

Azkenik, seigarren atalean, lanaren ondorio nagusiak azalduko dira, eta, lanari amaiera emateko, erabilitako bibliografia eta elkarrizketak egiteko erabili den gidoia aurkeztuko dira.

2. Botere-egiturak eta egiturazko indarkeriaren zutabeak lurralde kolonizatuetan

2.1. Kapitalismoa, kolonialismoa, kolonialtasuna eta inperialismoaren eraginak

Kapitalismoa bizitza kolektiboa kapital-metaketaren inguruan antolatzen duen dominazio sistema da. Kapitalismoaren logikak ustiatu daitezkeen merkantziazat hartzen ditu lurraldeak, baliabide naturalak eta giza harremanak, irabazi ekonomikoak lortze aldera betiere. Nancy Fraser-ek (2023) argudiatzen duen bezala, kapitalismoa ordena sozial bat da, ekonomia bati funtzionatzeko behar dituen euskarri estra-ekonomikoez elikatzeko ahalmena ematen diona.

Kapital-metaketaren hedapenak beti gehiago behar izaten du: lurralde, baliabide, gorputz eta lan-indar gehiago; horregatik, historian zehar kapitalismoaren garapena desjabetze prozesuekin egon da lotuta. David Harvey-k (2019) “desjabetza bidezko metaketa” deskribatzen du jardunbide multzo gisa, hala nola lurra merkantilizatzea, pribatizatzea eta nekazariak herrietatik indarrez kanporatzea, hainbat jabetza-eskubide (komunak, kolektiboak, estatuarenak) jabetza pribatu bihurtzea, [eta] ondasun komunak erabiltzeko eskubidea kentzea (Harvey, 2019: 24). Desjabetza bidezko metatze prozesu hori, beraz, dominazio sistemaren ezaugarri estruktural eta iraunkorra bihurtu zen, eta kapitalismo europarrak eremu berrietara etengabe hedatzeko beharra agerian utzi zuen. Hala, eratu ondoren, kapitalismo “atlantikoak” mundua konkistatzeari ekin zion (Amin, 2009; López Castellanok aipatua, 2021: 95-96).

Funtsean bi zutabe nagusiren gainean hedatu zen kapitalismoa: batetik, kolonialismoaren gainean, hots, lurraldearen kontrolaren eta okupazioaren bidez; bestetik, kolonialtasunaren gainean, hau da, prozesu hori justifikatzeko mundu osoan hedatzen den dominazio kolonialaren logika jarraituz.

Alde batetik, kolonialismoa lurralde baten kontrol politiko, ekonomiko eta militarra ezartzen duen zapalkuntza-sistemari deritzo, zeinak metropoli baten interesetara egokitzen dituen kolonizatuak lurraldearen baliabideak eta bizitza soziala. Kolonialismoa, funtsean, kapitalismoaren hedapen-beharren adierazpen bortitza izan zen, hedapen kapitalistaren lehen fasea, hain zuzen ere. Sistema kapitalistaren logika metaketan oinarritzen zenez, etengabe

eskatzen zuen merkatu, lehengai eta lan-indar merke berriak aurkitzea. Haren logika ekonomikoak mugarik gabeko grina zuen, herrialdeez gaindikoa (Fraser, 2021).

Europatik haratagoko lurraldeak inbadituz eta okupatuz hasi zen kolonialismoa. Indar militarrek, gainera, existitzen ziren egitura politiko nahiz sozialak suntsituzten zituen, eta administrazio kolonialez ordezkatu; horiek inposatzen zituzten metropoliaren lege, burokrazia eta aginte-ereduak. Behin kontrol militarra ezarrita, desjabetu egiten ziren lurrak. Jabetza komunaleko edo arbasoen jabetza formak aintzat hartu barik, botere kolonialak jabetza pribatuaren kontzeptua ezartzen zuen indarrez, jaberik gabeko gisa deklaratu; horrela, legez bereganatu ahal izateko. Lurrak desjabetu ondoren, baliabideak erauzteko sistema jartzen zen abian, eta berregituratu egiten zen lurralde kolonizatua, metropoliko industrien eskatutako lehengaiak ekoizteko eta esplotatzeko.

Horrela, tokiko ekonomiak bertako biztanleriaren beharrei erantzuteari uzten zion, eta zentro kapitalistaren beharrak asetzeari ekiten zion. Hartara, kolonizatutako lurraldeak ekonomia kapitalista globalaren periferia bihurtu ziren, metropolien garapen ekonomikoa elikatzeko baliabide eta lehengaien hornitzaile soil. Kolonialismoak, beraz, erdigune menderatzaile eta periferia menderatuen artean banatu zuen mundua. Munduaren zati baten garapena beste baten azpigarapenaren gainean eraiki zen; nagusi ziren erdigunetako ekonomiak aberastu egin ziren menderatuak ziren periferietako ekonomiak suntsituz, arpilatuz eta menpean hartuz (Bouamama, 2025: 65).

Bestetik, kolonialismoa lurraldearen gaineko kontrol politiko, ekonomiko eta militarra izan bazen; kolonialtasuna dominazio hori ahalbidetu eta legitimatzen zuen pentsamendu-sistema izan zen. Hala, kolonialismoa kolonialtasunaren aurrekoa den arren, azken horrek kolonialismoaren ondoren ere bizirik dirau (Maldonado-Torres, 2007: 131). Gaia ikertu duten autoreek, boterearen kolonialtasuna, jakintzarena eta izatearena bereizi dituzte.

Boterearen kolonialtasunari dagokionez, kolonialismo osteko garaian mundu mailako botere-harremanak antolatzen dituen eredia da. Anibal Quijano-ren (2000) esanetan, botere-eredu horren funtsezko ardatzetako bat da munduko biztanleria arrazen arabera sailkatzea. Horrek konkistak inposatutako dominazio-harremanei zilegitasuna emateko balio izan zuen. Modu horretan, arraza eta arraza-identitatea gizakiak sailkatzeko tresnatzat erabiltzen hasi ziren, eta identitate “berriak” hierarkia eta rol espezifikoekin lotzeko. Lanaren

banaketa ere pertsona bakoitzaren arrazaren arabera egiten hasi ziren, eta oso funtzionala izan zen, sistema kapitalistaren metaketa-logika bermatzeko (Quijano, 2000: 201-205).

María Lugones-ek (2008) Quijanoren planteamendua sakondu zuen, generoa ere hartuz botere-harremanak antolatzeke kategoria gisa, Mendebaldeak hedatua eta elkarren aurka era bitar zein hierarkikoan dauden bi gizarte-kategoria zehazten dituen. Zentzu horretan, ekintza performatiboa izan zen kolonizatutako herria gizon/emakume binomioaren arabera izendatzea eta sailkatzea, eta definitu nahi zuen hierarkia bera ezarri zuen. Horrela, generoa botere-harremanetan oinarritu zen, izan lanaren banaketan, sexualitatearen kontrolean edota autoritate kolektiboan. Kolonizatutako herrialdeetako biztanleen gorputzak modu desberdinetan generizatu eta arrazializatu ziren (Lugones, 2008: 81-87). Ikuspegi horretatik, generoaren eta arrazaren naturalizazioak betetzen du dominazio kolonialaren funtzio ideologikoa: historikoki ekoiztutako desberdintasunak biologikotzat aurkeztea eta, horrela, menpekotasuna, desjabetzea eta indarkeria soziala ordena natural baten parte balira bezala egonkortzea.

Jakintzaren edo ezagutzaren kolonialtasuna, bere aldetik, boterearen kolonialtasuna legitimatzen duen dimentsio epistemikoa da. Ezagutzaren aurrean jarrera kolonial bat da, erdigune-periferia harremanen prozesuarekin eta hierarkia etniko/arrazialekin batera artikulatzen dena (Castro Gómez eta Grosfoguel, 2007; Asprella eta Schulz, 2020: 182). Horrela, ezarritako hierarkiak arrazializatutako populazioak gutxiesteaz gain, ezdeustzat hartzen ditu haien jakintzak. Botere-gunetik sortutako ezagutzak soilik jotzen ditu baliozkotzat hierarkia horrek. Ezagutzaren kontrol hori lortzeko, botere-eredu eurozentriko bat berregituratu da, ez espazio geografiko gisa, egitura historiko epistemiko gisa baizik (Mignolo, 2010; Asprella eta Schulz, 2020: 182). Egitura hori arduratzen da ezagutzaren ekoizpena maila globalean definitzeaz eta kontrolatzeaz. Quijanoren (1992) arabera, hierarkia kolonialaren eragina hainbat arlotan nabaritzen da: ezagutzeko zein ezagutzak ekoizteko moduetan; irudiak, irudi-sistemak, sinboloak eta esanahi-moduak ekoizteko moduetan; adierazpen formalizatu eta objektibatuaren, intelektualaren nahiz bisualaren baliabide eredu eta tresnetan. Horrela, jakintzaren kolonialtasunak herri kolonizatuen izateko, pentsatzeko eta bizitzeko moduak desartikulatu eta ezabatzen ditu.

Are gehiago, dimentsio sakonago batera iristen da boterearen eta jakintzaren kolonialtasuna: pertsonaren beraren izatea ere menderatzera. Botere- eta jakintza-egituren ondorio zuzena da

izatearen kolonialtasuna; izan ere, gainontzekoen existentzia edo gizatasuna bera ukatzen baitute haien pentsatzeko gaitasuna ukatzean. Maldonado-Torres-en (2007) arabera, izatearen kolonialitatearen funtsezko mekanismoa “eszeptizismo misantropikoa” da, hau da subjektu kolonizatuaren gizatasunari buruzko zalantza iraunkor eta erradikala.

Subjektu kolonizatuarentzat, indarkeria, bortxaketa eta heriotza ez-ohiko gertaerak izateari utzi eta bere eguneroko existentziaren arau bihurtzen dira. Bizitza etengabeko borroka gisa hautematen du kolonizatuak, heriotza omnipresente baten aurkako etengabeko borroka gisa. Beti mehatxua den heriotza hori gosete orokorrean, langabezian, heriotza-tasa altuan, gutxiagotasun pertzepzioan eta etorkizunerako itxaropenik ezean gauzatzen da. Kolonizatuaren existentzia higatzen duten modu horiek guztiak bere bizitza osatu gabeko heriotza baten antzeko bihurtzen dute (Maldonado-Torres, 2007: 147). Prozesu honen emaitza diferentzia ontologiko kolonialaren sorrera litzateke, izatearen planoan haustura eragiten duena, badirenen (kolonizatzaileen) eta ez direnen (kolonizatuaren) artean bereiziz. Kolonizatuak, Fanonek “kondenatua” (*damné*) ere deitua, izatearen kolonialtasunaren emaitza da. Kondenatuak ez du erresistentzia ontologikorik talde menderatzailearen begien aurrean (ibid.: 151); bere existentzia bera etengabe zalantzan jartzen da eta bere gizatasuna sistematikoki ukatzen da.

Azkenik, kolonialismoak lurraldeen, baliabideen eta biztanlerien zuzeneko jabetzea ahalbidetu bazuen, inperialismoak, XIX. mendetik aurrera, menderakuntza hori mekanismo ekonomiko, finantzario, komertzial, militar eta diplomatiko konplexuagoen bidez zabaldu zuen. Leninen formulazioaren arabera, inperialismoa kapitalismoaren goi-fasea da. Horrek esan nahi du kapitalismoa jada ez dela nagusiki kapital anitzen arteko lehia librearen inguruan antolatzen, baizik eta monopolioen, kapital finantziarioaren, bankuen, enpresen eta estatuen inguruan egituratzen dela, zeinak merkatuen, lehengaien, ibilbide estrategikoen eta lurraldeen kontrola lehiatzen baitute. Menderakuntza inperialista okupazio zuzenaren bidez gauzatu daiteke, baina baita akordio desorekatuen, menpekotasun ekonomikoaren, baliabide estrategikoen kontrolaren, zorpetzearen, enpresa transnazionalen, aliantza geopolitikoen eta nazioarteko onarpen selektiboaren bidez ere.

Izan ere, kapitalismoak hedatu beharra izan zuen metaketari eusteko; kolonialismoak hedapen behar horren erantzuna izan zen lurraldeen okupazio eta desjabetzearen bidez; kolonialtasunak menderakuntza hori justifikatzeko beharrezko hierarkiak sortu zituen; eta

inperialismoak hori guztia goi-fase batean berrantolatu zuen, non baliabideen, merkatuen eta posizio geopolitikoaren kontrol globala kapitalaren erreproduktzioarako funtsezko baldintza bihurtu baitzen. Horrela, inperialismoa kapitalismoaren metaketa logika beraren sakontze eta berrantolaketa historiko gisa ulertu behar da.

2.2. Dominazioa sakontzeko tresnak: okupazioa eta finkatze-kolonialismoa

XX. mendeko deskolonizazio formala herrien autodeterminazio printzipioan oinarritu zen. Printzipio hori Nazio Batuen Erakundearen (NBE) Gutunean jaso eta funtsezko ebazpenetan garatu zen, hala nola 1514 (XV) ebazpenean, Herrialde eta herri kolonialei independentzia emateari buruzko Adierazpena izenekoan (Aomar Lahsen, 2025: 45). Juridikoki, deskolonizazio prozesuak potentzia administratzailearen subiranotasuna lurralde ez-autonomoaren herriari transferitzea zekarren, eta independentziak, beste estatu batean integratzea zuen helmuga, betiere herriaren borondatearen adierazpen askearen bidez.

Printzipio horren aplikazioa, ordea, ez zen unibertsala izan eta Nazio Batuek 17 estatu Lurralde ez-autonomoen zerrendan³ sartu zituen; hau da, deskolonizatzeko zain dauden lurraldeen zerrendan. Kasu horietan, inperialismoak beste forma bat hartzen du konponbideak eragotziz, gatazkak luzatuz, itxaronaldia diplomatikoki kudeatuz eta autodeterminazio-eskubidea blokeatuz.

Deskolonizazioa blokeatuta geratu denetan, okupazioa bihurtu da lurraldearen gaineko kanpo-kontrola luzatzeko eta autodeterminazio eskubidea edukiz husteko tresna nagusia. Okupazioaren funtzioa presentzia militarra handitzeaz haratago doa, administrazio politiko berri bat ezarriz, baliabide naturalak potentzia okupatzailearen mesedetan ustiatuz eta espazio legala eta soziala berrantolatuz. Okupatutako lurraldean okupatzaileekiko menpekotasuna sortzen du hainbat arlotan (azpiegituran, araudian eta ekonomian); horrela, menpekotasun-harremana ezin eten izatea du helburu. Horrela, logika inperialistak indarrean

³ Egun, oraindik, Deskolonizaziorako Batzorde Bereziaren (C-24) programan ageri dira honako 17 lurralde ez-autonomoak: Aingira, Bermuda, Birjina Uharte Britainiarrak, Kaiman Uharteak, Malvinak, Montserrat, Santa Helena, Turk eta Caico Uharteak, Birjina Uharte Estatu Batuarak, Gibraltar, Amerikar Samoa, Polinesia Frantsesa, Guam, Kaledonia Berria, Pitcairn, Tokelau eta Mendebaldeko Sahara (Nazio Batuak, d.g.).

jarraitzen du, eta iraunkorra bihurtzen da inoiz amaitu gabeko deskolonizazio-egoera, mendekotasun politikoaren, ekonomikoaren eta geopolitikoaren ondorioz.

Lurralde baten okupazioak, askotan, dominazio proiektu sakonago eta iraunkorrago baterako hasierako fase gisa funtzionatzen zuen. Lehen etapa batean, potentzia okupatzaileak kontrol militar, politiko eta administratiboa ezartzen zuen. Aginte horri esker, bere lege-esparrua inposa zezakeen, baliabide naturalak ustiatu eta, funtsean, jatorrizko biztanleriaren autodeterminazio-eskubidea deuseztatu edo mugatu. Lurralde-kontrola behin ezarrita, potentzia okupatzaile batzuk bere biztanleria lurralde okupatura lekualdatzea aktiboki sustatzen zuten. Prozesu horri finkapen-kolonialismoa deritzo, zeinak jatorrizko biztanleria ezabatu eta ordezkatzeko lurrak eskuratzea helburu duen (Busbridge, 2018; Jabr eta Helbich, 2025: 50), aldi berean, estatu subiranotasuna eta kontrol legala ezartzeko lurralde horietan (Veracini, 2010; Jabr eta Helbich, 2025: 50). Transferentzia demografiko horren helburua estrategikoa zen oso: okupazioa betikotzea.

2.3. Indarkeria estrukturalaren adierazpenak: gerra eta behartutako desplazamendua

Okupazioa zalantzan jartzen denean edo botere okupatzaileak lurraldearen gaineko kontrola behin betiko sendotu nahi duenean, botere okupatzailearen indarkeriak zeharka jarduteari uzten dio eta modu zuzenean adierazten da. Hala, gerra ez da anomalia bat ordena kolonialaren barruan; aitzitik, haren funtzionatzeko modu esplizituenetako bat da. Horrela, okupazioak bere burua betikotu behar duen lekuan, indarkeria armatua lurralde-berrantolaketaarako tresna gisa erabiltzen da.

Gerra ezin da ulertu fenomeno espontaneo edo irrazionala bezala; horren kontrara, erabaki zehatzei, interes materialei eta kalkulu estrategikoei erantzuten die gerrak. Estatuek eta beste eragile armatu batzuek gerra helburu jakin batzuk lortzeko planifikatzen dute, lurralde bat kontrolatzeko, erresistentzia bat neutralizatzeko, populazioa bere lurretik desplazatzeko edo ordena politiko bat inposatzeko, adibidez. Sistema kolonialean, suntsipena dominazioa ezartzeko funtzionala da oso.

Logika horri jarraituz, gerrak okupazio kolonialaren dimentsio nekropolitikoa ulertzen laguntzen du. Achille Mbemb-ren (2011) hipotesiaren arabera, burujabetzaren azken adierazpena, neurri handi batean, nork bizi behar duen eta nork hil behar duen agintzeko boterean eta gaitasunean datza. Nekropolitikak, hortaz, erreferentzia egiten die ez bakarrik jendearen bizitza kudeatzeko botere-formei, baizik eta berak eragiten du zenbait gizaki hil ahal izatea, zenbait lurralde sakrifikatu ahal izatea eta hainbat jendek muturreko zaurgarritasunean bizi behar izatea. Testuinguru kolonialetan, logika horrek forma zehatza hartzen du, kolonizatutako biztanleria indarkeriaren aurrean eskuragarri dagoen posizio batean kokatzen baita: desplazatua, bonbardatua, pobretua edo bere bizibideez gabetua izan daiteke. Horrela, suntsipen materiala, lurralde-kontrola eta heriotza politiko eta sozialaren ekoizpena artikulatzen dituen gobernu-teknologia ere bada.

Egiturazko indarkeriaren adierazpen zuzen gisa, gerrak erabat eraldatzen du menderatutako biztanlerien bizimodua. Eguneroko bizitza militarizatzen du lehenengo. Bideak, etxebizitzak, merkatuak, eskolak eta komunitate-guneak beldurak eta mehatxuak zeharkatutako leku bihurtzen ditu gero. Testuinguru horretan, biztanleria zibilaren aurkako bonbardaketak beldurra zabaltzera, antolaketa kolektiboa haustera eta desplazamendua behartzera bideratutako indarkeria zuzenaren muturreko forma dira.

Indarkeria honek dimentsio espezifikoa hartzen du generoari dagokionez. Testuinguru kolonial eta belikoetan, emakumeen gorputzak maiz kolonizatzaillearen eta kolonizatuaren arteko borroka gune bihurtzen dira. Hala, indarkeria politikoak eta indarkeria patriarkalak ez dute bereizita jarduten, elkar indartzen dute. Emakumeak marginazio bikoitzaren mende izaten dira: indarkeria politikoaren eta genero-zapalketaren menpe (Jabr eta Helbich, 2025: 55). Irakurketa honek, baina, ez ditu emakumeak gerraren biktima pasibo gisa irudikatu behar. Hain zuzen ere bizitzari, zaintzari, memoriari eta antolakuntza komunitarioari eusten diotelako, emakumeek agenzia politikoaren forma espezifikoak ere sortzen dituzte.

Zentzu horretan, kolonizazioaren aurkako borrokaren testuinguruan, gerra erresistentzia gisa ere ulertu behar da. Okupazioaren menpe dauden herrientzat, borroka armatura jotzea ez da ekintza irrazionala eta ez da hura sortzen duen aurretiko indarkeriatik bereizia. Bide politiko eta diplomatikoak agortu direnean, erresistentzia gerra botere kolonialari eusten dion indarkeriarekin hausteko saiakera bat bihur daiteke. Indarkeria honek ez du okupatzailearen indarkeriaren posizio bera. Gerra kolonialak menderatzea eta dominazioa betikotzea bilatzen

duen bitartean, erresistentzia gerrak herri baten desagerpen politikoa geldiarazten eta bere autodeterminazio-eskubidea defendatzea bilatzen du.

Alabaina, gerrak izan dezakeen erresistentzia izaerak ez ditu haren ondorio material, sozial eta psikosozialak ezabatzen. Gerrak sortutako indarkeriak behartutako desplazamendua eta erbestea ahalbidetzen dituzten baldintzak sortzen ditu. Lurraldeen eta bertan bizi diren gizarte-egituren suntsiketak milaka pertsona behartzen ditu beren jatorrizko lekuak uztera. Zentzu horretan, desplazamendua gerraren ondorio humanitario izatetik haratago, lurraldeak eta biztanleria berrantolatzen dituen fenomeno aunitz politikoa da, bai eta gerra krimena ere (Revert Calabuig, 2016: 289).

Testuinguru horretan, Liisa Malkki-k (1995) adierazi bezala, kategoria sozial eta arazo partikular gisa eratu dira errefuxiatuak, prozesu historiko eta politiko espezifikoaren bidez. Ildo horretan, Ariadna Estévezek (2018) jasotzen duen bezala, Giorgio Agambenek errefuxiatuaren figura interpretatzen du bazterketa politikoaren egungo formen adierazpen paradigmako gisa. Izan ere, errefuxiatua bere bazterketaren bidez soilik barne hartzen da politikoki eta juridikoki. Labur esanda, “errefuxiatua” biolentzia estrukturalak eragindako kategoria politikoa da.

Behartutako desplazamenduak edo erbesteak, luzaro irauten duenean, desplazatutako herriak bere bizitza berrantolatu behar izaten du, egiturazko prekarietate- eta ziurgabetasun-baldintzapean. Testuinguru horietan, errefuxiatu-esparruetako pertsonen bizitzak esekita gelditzen dira bazterketa politikoaren eta menpekotasun humanitarioaren artean. Michel Agier-ek (2011) ondo adierazi bezala, desiragarriak ez direnak kudeatzeko 'gailu' bihurtu dira errefuxiatu-guneak.

Hala ere, errefuxiatuen egoera ezin da soilik zaurgarritasunaren edo salbuespen politikoaren ikuspegitik ulertu. Behartutako desplazamenduak herri kolonizatuaren lurraldearekiko lotura materiala hautsi nahi badu ere, erbesteak ez du zertan desagerpen politikoa ekarri. Aitzitik, errefuxiatu izatea bada erresistentzia modua: ezabatu nahi den herri batek existitzen jarraitzea, isilarazi nahi den historiaren memoria kolektiboa belaunaldiz belaunaldi transmititzea, suntsitu nahi diren komunitate-egiturak berreraikitzea eta ukatu nahi den itzuleraren nahiz autodeterminazioaren aldarrikapena bizirik mantentzea. Zentzu horretan,

errefuxiatuen kanpalekuak indarkeria estrukturalaren erdian sortutako biziraupen eta antolaketa politikorako espazioak bezala ere ulertu behar dira.

Horregatik, gerra eta erbestea dominazio kolonialaren adierazpen zuzen gisa ulertzeak erakusten du herri desplazatuek nola bihurtzen duten gerra eta erbestea bera jarraipen kolektiborako eta erresistentzia politikorako eremu.

2.4. Indarkeria estrukturalaren dimentsio interseksionala

Kolonialismo-, okupazio-, gerra- eta erbeste-testuinguruetan, Mendebaldeko Saharan esaterako, indarkeria estrukturalaren ondorioak ulertzeko beharrezkoa da kontuan hartzea subjektuak gizarte-egituretan kokatzen dituzten dimentsio nagusiak. Izan ere, egitura horiek sortzen duten indarkeriak ez die subjektu guztiei modu berean eragiten.

Aurreko atalean azaldu bezala, gorputzak sozialki eraikitako kategorien arabera irakurtzen dira, eta irakurketa horren arabera ezartzen dira zapalkuntza edo pribilegio posizio desberdinak. Gogoratu dezagun, generoa eta arraza ez direla ezaugarri naturalak; historikoki eta sozialki eraikitako kategoriak dira, botere-harremanak antolatzeko eta desberdintasunak legitimizatzeko erabiltzen direnak. Zentzu horretan, ikuspegi interseksionalak aukera ematen du aztertzeke nola gurutzatzen diren zapalkuntza-ardatzak gizarte-esperientzia zehatzen eraketan. Creenshawen (1989) hitzetan, esperientzia interseksionala arrazakeriaren eta sexismoaren batura baino handiagoa da; hau da, zapalkuntza ez da kategoria sozialen batuketa mekaniko gisa agertzen. Horren ordeztu, gizarte-egituretan modu desberdinean kokatuta dauden pertsonengan diskriminazioa, indarkeria eta desberdintasuna modu konplexuan nola eratzen diren aztertzean datza (Rodó Zárate, 2021).

Zapalketa-ardatz horiek ez dute banaka eragiten; areago, gurutzatu egiten dira eta subjektuen bizi-esperientziak modu espezifikoan baldintzatzen dituzte. Horrela, egitura kolonial eta politiko berean egon arren, pertsona edo kolektibo desberdinek indarkeria-prozesu berak modu ezberdinean bizi ditzakete, besteak beste arrazaren, generoaren eta adinaren arabera.

Arraza boterearen kolonialtasunaren ardatz egituratzaile gisa agertzen da. Boterearen kolonialtasunak munduko biztanleriaren sailkapen sozial unibertsal eta oinarritzkoa sartzen du, “arraza” ideiarekin arabera (Quijano, 2001-2002; Lugones, 2008: 79). Gorputzak hierarkia batean kokatzen dira menderakuntza justifikatzeko. Sailkapen horrek dikotomia bat sortzen du, non “europarra” edo “zuria” arrazionaltasunaren eta aurrerapenaren eredu gisa aurkezten den, eta “besteak” beheko maila batean geratzen diren, atzerapenari lotuta.

Generoari dagokionez, Maria Lugonesen arabera (2008: 93) garrantzitsua da ulertzea genero-sistemaren inposizioa boterearen kolonialtasunaren eratzaile izan zen neurri berean, boterearen kolonialtasuna genero-sistema horren eratzaile izan zela. Hots, haien arteko harremanak elkarrekiko eraketaren logika jarraitzen du. Boterearen kolonialtasunaren eta genero-sistemaren eraikuntzak, Segatok (2018) azaltzen duen bezala, “intentsitate handiko patriarkatua” inposatu zuen aurretiko “intentsitate baxuko” forma komunitarioen gainean, gizarte-harremanak errotik eraldatuz.

Egitura horretan, gizon kolonizatua subjektu gako bihurtzen da, eta, botere kolonialak menderatuta, dominazio hori barrurantz erreproduzitzen du. Gizon indigena etxeko kolonizatzaile bihurtzen da, eta hiri-masako gizona etxeko patroia (Segato, 2018: 14). Testuinguru kolonialetan, emakumeen gorputzak gune gatazkatsu izan ohi dira kolonizatuaren eta kolonizatzailearen artean. Horrez gain, gerra eta erbeste testuinguruek zaintza-lanen feminizazioa sakondu dezakete, eta aldi berean emakumeen gorputzak kontrol, sakrifizio edo erresistentziaren sinbolo bilaka daitezke.

Azkenik, adina, generoaren eta arrazaren antzera, botere- edo zapalkuntza-dimentsio gisa ulertu behar da. Gizarte-egituretan, adinak hierarkiak sortzen ditu, belaunaldi desberdinei rol, autoritate eta pribilegio maila desberdinak esleituz. Gatazka- eta erresistentzia-testuinguruetan, dimentsio honek garrantzi politiko berezia hartzen du. Alde batetik, gazteria herriaren etorkizunaren sinbolo gisa mobiliza daiteke. Baina beste aldetik, belaunaldien arteko arrakalak botere-tentsioak indartu ditzake. Belaunaldi gazteek, askotan erbestean edo gatazka-egoera iraunkorretan jaio direnek, erresistentziaren eta identitate nazionalaren pertzepzio desberdinak izan ditzakete, eta herriaren agintaritzaren diskurtsoekin kritiko ager daitezke. Horrela, adinak, generoarekin eta arrazarekin gurutzatzean, zapalkuntza-esperientzia espezifikoak sortzen ditu, komunitatearen barruko botere-harremanen konplexutasuna agerian utziz.

Amaitzeko, aipatzekoa da interseksionalitatearen kontzeptuaren hedapen akademiko eta instituzionalak hainbat kritika sortu dituela azken urteetan. Ochy Curielek (2014: 55) uste du interseksionalitatea arrakasta handia izan duen proposamena dela, proposamen liberal eta modernoa delako, eta desberdintasunak aitortu nahi dituen multikulturalismo liberal bati erantzuten diolako, desberdintasun horiek eredu anitz batean txertatuz, baina inklusio horren beharra sortzen duten arrazoiak zalantzan jarri gabe. Yuderkis Espinosak (2022) ere neoliberalismoaren eta interseksionalitatearen arteko harremana aztertu du. Bere ustetan nozio hori Latinoamerikan hedatu da, neurri handi batean, erakunde eta instituzio supranazionaletan izan duen arrakastari esker, eta ez tokiko aktibismoetan aurretik zuen presentziagatik. Aipatutako kritikek ez dute interseksionalitatea bera baztertzeko; aitzitik, haren erabilera politiko eta kokatua berreskuratzera bultzatzen dute, lan honetan zapalkuntza ez baita identitateen zerrenda abstraktu gisa ulertzen; horren ordez, botere-harreman historiko eta estrukturalen gurutzaketan sortzen den esperientzia sozial gisa ulertzen da.

3. Psikologiaren ikuspegi kritikoak botere-egituren eta indarkeria estrukturalaren aurrean

3.1. Psikologiaren eredu nagusiaren problematizazioa

Kapitalismoa bizitza kolektiboa kapital-metaketaren inguruan antolatzen duen dominazio sistema historiko gisa aztertu ondoren, bai eta haren hedapen-, legitimazio- eta sakontze-moduak ere ulertu ondoren —kolonialismoa, kolonialtasuna, inperialismoa, okupazioa, gerra eta erbestea—, atal honek orain begirada psikologiarantz bideratzen du.

Kapitalismoak ekonomia ez ezik, gorputzak, lurraldeak, subjektibotasunak eta bizimoduak ere antolatzen baditu, psikologia ezin da ulertu ordena horren kanpoan kokatutako jakintza gisa. Aitzitik, subjektuari buruzko ezagutza-modu orok, modu batera edo bestera, ondoeza, normaltasuna, egokitza-pena eta esku-hartzea ulertzeko logika jakin batzuen ekoizpenean parte hartzen du. Zentzu horretan, psikologia eredu nagusia jakintza tekniko, neutral eta unibertsal gisa aurkeztu ohi da. Hala ere, itxurazko neutraltasun horrek posizio politiko zehatz bat ezkutatzen du. Begirada gizabanakoan, haren jokabidean, emozioetan edo egokitzeko gaitasunean zentratzean, prozesu subjektiboak sortzen dituzten baldintza historiko eta materialetatik bereizteko arriskua dago. Hala, egiturazko sustraiak dituen arazo indibidual gisa interpreta daiteke.

Horregatik, psikologiaren eredu nagusia problematizatzek bere kategoriei eusten dien logikak, zer subjektu-mota ekoizten duen eta sufrimendua despolitizatzen denean zer indarkeria geratzen diren ikusezin galdetzea dakar. Kontua ez da psikologiaren garrantzia ukatzea, kontua da ordena menderatzailearen esparruen barruan funtzionatzen duenean haren zeregina zalantzan jartzea. Izan ere, botere-egiturak zalantzan jartzen ez dituen psikologiak botere-egiturak erreproduzitzen ditu.

Martín-Barók (2006) psikologiaren eredu nagusia egituratzen duten eta zapalkuntzak ulertzeko eta eraldatzeko ikuspegi horren gaitasuna mugatzen duten bost ezaugarri identifikatzen ditu: positibismoa, indibidualismoa, hedonismoa, ikuspegi homeostatikoa eta ahistorizismoa, ondorengo paragrafoetan azalduko ditugunak.

Lehenik, positibismoa zientziaren kontzepzio bat da, eta adierazten du ezagutza datu positiboetara, egitateetara eta enpirikoki egiazta daitezkeen harremanetara mugatu behar dela (Martín-Baró, 2006: 9). Fenomenoen nolakotasuna jartzen du erdigunean, ez ordea horien zergatia edo helburua, hau da, dimentsio historiko eta estrukturalak. Horrela, aztergaia den subjektuaren aldagai behagarriak baino ez dira aintzat hartzen, haren existentzia baldintzatzen duten egoera sozialetatik deskontestualizatuta. Ustezko neutraltasun zientifikoren pean, ikuspegi positibistak modu akritikoan onartzen du *statu quo*-a. Horrela, neutraltasuna bera posizio politiko bihurtzen da: zapalkuntza-egiturak ez kuestionatzea eta, ondorioz, betikotzea.

Bigarrenik, psikologiaren eredu nagusian onartzen da psikologiaren azken subjektua gizabanakoa dela, zentzuzko entitate gisa (Martín-Baró, 2006: 9). Indibidualismo horrek gure harreman-alderdiak giza ekintzatik bereizi eta aldentzen ditu, eta alderdi horiek geroago baino ez dira sartzen, “aldagaiak” balira bezala (Parker, 2020: 16). Horrela, indibidualismoa bera, pertsonen arteko harremanen dialektikan gertatzen dena (Martín-Baró, 2006: 9), traizionatu egiten da. Era horretan, talde-harremanak banakoen jarduerak baino ez izatera mugatu da (Parker, 2020: 16). Azken finean, indibidualismoak dauden egiturak indartzen ditu, gizarte-egiturarik ez balego bezala jokatzuz eta egitura-arazoak norbanakoen arazo indibidualtzat hartuz (Martín-Baró, 2006: 9).

Hirugarrenik, hedonismoa, gizakiaren jokabide oro plazerra bilatzeak eta sufrimendua saihesteak gidatzen duela dioen printzipioan oinarritzen da. Martín-Barók (2006), ordea, zalantzan jartzen du ideia hori, uste horrek sistema kapitalistaren irabazi-printzipioaren logika proiektatzen baitu giza portaeran. Merkatuak onurak maximizatzea eta galerak minimizatzea bilatzen duen moduan, giza portaeraren ulerkera horrek pertsonen plazerra maximizatzea eta mina minimizatzea bilatzen dutela ulertzera eramaten du. Horrenbestez, giza garapena autoerrealizazio indibidual gisa ulertzen da. Izan ere, hedonismoak ez ditu ulertzen elkartasuna edo konpromiso politikoa, jarrera horiek ezin baitira plazer indibiduala maximizatu nahiarekin ulertu.

Ikuspegi homeostatikoak, laugarrenik, gizakiaren oreka bilatzea jartzen du erdigunean. Logika honen arabera, gatazkak eta krisiak sistemaren “disfuntzio” edo “desoreka” gisa ulertzen dira, eta, ondorioz, zuzendu beharreko zerbait dira. Hala ere, oreka hori askotan indarrean dagoen ordena sozialarekin parekatzen da. Indarkeria estrukturalen oinarritutako gizarte batean, “oreka” hori zapalkuntza-egoera betikotzea da. Ikuspegi horretatik, ordena

bidegabe horrekin hausten saiatzen den oro arazo baten sintomatzat hartzen da, zuzendu beharreko “desoreka” gisa. Horrela, esku-hartze psikologikoaren helburua ez da izaten sistemaren bidegabekeria zalantzan jartzea, baizik eta subjektua baldintza zapaltzaileetara berriro egokitzea. Martín-Baró-k (2006) ohartarazi zuen ikuspegi horrek haustura eta borroka sozialeko prozesuak patologizatzeko joera duela, hots, desorekak nahasmendutzat hartzen dira, ez gatazka historikoaren ondorioz.

Azkenik, ahistorikotasuna, Martín-Baróren ustetan, psikologia hegemonikoaren premisarik larriena da. Giza portaeran, ahistorikotasuna unibertsal eta transhistorikotzat hartzeak testuinguru espezifikoetan landutako ereduak edozein testuingurutara orokortzea dakar. Ikuspegi horrek ukatu egiten du subjektibitateak eraikuntza sozial eta historikoak direla, eta, ondorioz, ustez transkultural eta transhistorikoak diren eredu horiek onartzeak gure herriak benetan zer diren desitxuratzera eraman gaitzake (Martín-Baró, 2006: 10). Praktikan, ezagutzaren forma kolonial bat da, herrien memoria historikoa eta eraldaketarako ahalmena ukatzen dituen.

Ondorioz, Martín-Baróren kritika hauek agerian uzten dute psikologiaren ustezko despolitizazioa, berez, proiektu politiko bat dela, hain zuzen ere, bere eraginkortasun ideologikoa izaera politiko hori ukatzean datzalako. Ildo horretan, psikologiaren eredu nagusia gizarte kapitalistaren baitan gizarte-harremanak mantentzeko tresna dela azpimarratu du Guzzok (2018). Beraren iritzian, psikologiak pertsonaren edo taldeen eguneroko bizitza baldintzatzen duten aspektu estrukturaletan arreta jarri ezean, ekintza profesionala eraginik gabeko ekintza bihurtzen da, eta ordena sozialari eusten laguntzen dioten baldintza gehiago ezartzen ditu (Guzzo, 2018: 117-120). Psikologia ordena kapitalistaren eta kolonialismoaren botere-egituren erreprodukziorako tresna ez izateko, psikologiaren ikuspegi kritikoek egindako ekarpenetan sakonduko da hurrengo azpi-atalean.

3.2. Psikologiaren ikuspegi kritikoen ekarpenak

3.2.1. Zapalduaren Psikologia

Subjektua sortzen duten egitura historikoetatik bereizteko joera duen psikologiaren eredu nagusiaren aurrean, Zapalduaren Psikologiak zapalkuntzak subjektibotasunaren eraikuntzan nola eragiten duen ulertzea ahalbidetzen du. Ikuspegi hori kokatzeko, beharrezkoa da Paulo Freire (2023 [1970]) aipatzea; haren Zapalduen Pedagogia lana funtsezko erreferentzia da zapalkuntza deshumanizazioa sortzen duen harreman historiko gisa ulertzeko. Freirerentzat, zapaldua da bere hitza, ekintza-gaitasuna eta subjektu historiko gisa bere burua aitortzeko aukera mugatzen dituen posizio sozial batean kokatu dutena.

Ildo horretan, Frantz Fanonen (1999 [1961]) ekarpena funtsezkoa da zapalduaren kontzeptua testuinguru kolonialetan ulertzeko. Fanonentzat, kolonialismoak ez du soilik lurraldea eta gorputzak menderatzen; zapalduen subjektibotasuna bera ere menderatzea du helburu. Horrela, proiektu kolonialaren muinean indarkeria ontologikoa dago: kolonizatuaren izatearen ukapena. Inork hustu ezin duenez parekoa krimenik egin gabe, menperatu gabe edo hil gabe, printzipiotzat hartzen dute kolonizatua ez dela gizakiaren pareko (Fanon, 1999 [1961]: 13). Deshumanizazio hori indarkeria kolonialaren helburu esplizitua da, eta ez du menperatzea soilik bilatzen, bestearen gizatasuna suntsitzea ere bilatzen du. Bere egitura eta indarkeriaren bidez, kolonoa da kolonizatua egin duena eta egiten jarraitzen duena, subjektibotasuna zatituz eta menpeko bat eraikiz (ibid.: 28). Prozesu horrek alienazio sakona sortzen du, non kolonizatuari bere historia, kultura eta identitatea kentzen zaizkion, eta kolonoaren mespretxuzko begiradaren bidez bere burua hautematera behartzen den.

Alienazio hori, ordea, ez da subjektu kolonizatuaren barne-esperientzian bakarrik gertatzen; sistema kolonialak zatiketa material eta sinbolikoen bidez ekoizten eta mantentzen du barneratutako gutxiagotasuna. Kolonizatutako mundua bitan zatitutako mundua da, non muga indarrak eta indarkeriak markatzen duen (Fanon, 1999 [1961]: 18). Zatiketa hori ez da geografikoa soilik –harresi edo kontrolguneak, kasu–, soziala eta psikologikoa ere bada. Indarkeriak eta pertsonen zirkulazioaren zatiketak nabarmen mugatzen dute askatasuna, bidaiatzeko, lan egiteko, ezkontzeko, ikasteko, gurtzeko eta familia-loturak mantentzeko. Ongizate psikosozialari eragiten dioten zapalkuntza-moduak sinbolizatzen dituzte, haien etxe-sentimendua, segurtasuna, komunitate-kohesioa eta kultura-identitatea higatuz; aldi

berean, larritasuna, umilazioa eta etengabeko jazarpena eragiten dituzte (Batniji et al., 2009; Jabr eta Helbich, 2025: 52).

Deshumanizazioak, alienazioak eta zatiketak fatalismora eramanez dezakete kolonizatua, aldaezintzat jotzen den errealitate baten aurrean etsipenezko jarrera hartzea, hain zuzen ere. Martín-Barók (1998) argudiatzen duenez, kolonizatuaren jarrera fatalistak zapalkuntza-baldintzak mantentzen laguntzen du. Itxaropenik ezak elikatzen duen paralisi hori etorkizunaren pertzepzioan islatzen da, non etorkizuneko aukerak biziraupen soilera mugatzen diren.

3.2.2. Gerraren Gizarte Psikologia

Behin aztertuta nola dominazio kolonialak deshumanizazioa, alienazioa, fragmentazioa eta fatalismoa sortzen dituen, Gerraren Gizarte Psikologiak aukera ematen du behatzeko zer gertatzen den zapalkuntza modu horiek gerraren bidez areagotzen direnean.

Gerrak ez du indarkeria berria ezartzen, jada landutako logikak erradikalizatzen ditu: deshumanizazioa heriotza eta izu bihurtzen du; alienazioa zentzuaren haustura; fragmentazioa gorputzen eta lurraldeen bereizketa materiala; eta fatalismoa, ziurgabetasunak eta aukeren blokeoak markatutako etorkizunaren pertzepzioa.

Horregatik, Martín-Barók planteatzen du osasun mentala pertsona bakoitzak bere existentzia “harreman sozialen armiarma-sareetan” (Martín-Barók, 1990: 4) garatzen duen testuinguru historikoan kokatu behar dela. Ikuspegi horretatik, gerra giza harremanei eragiten dien errealitate sozial totalizatzailea da, krisi, katastrofe eta deshumanizazio izaera duelako.

Testuinguru horretan, trauma psikosozialaren kontzeptuak gerra luzatuko testuinguruetan kalte psikologikoak hartzen duen forma espezifikoak izendatzeko aukera ematen du. Martín-Barók azpimarratzeko erabiltzen du indarkeriak eragindako zauriak ez dituela sustraiak soilik gizabanakoan, harreman bortitzek antolatutako gizarte batean baizik. Trauma, beraz, ezin da historiatik bereizitako barne-lesio gisa ulertu, izan ere, bere izaera gizabanakoaren eta gizartearen arteko harremanean elikatu eta mantentzen da, bitartekaritza

instituzional, taldeko eta indibidualen bidez (ibid.: 10). Horrela, kalte psikosoziala egitura sozial deshumanizatzaile baten inskripzio subjektibo eta korporal gisa agertzen da.

Gerraren psikologia sozialaren ekarpen espezifikoa, beraz, indarkeria politikoa eguneroko bizitzan nola gorpuzten den erakustean datza. Martín-Barók adierazten du gerrak ez diola biztanleria osoari modu uniformearen eragiten, baizik eta haren ondorioak aldatu egiten direla klase sozialaren, gatazkan duten inplikazio mailaren eta indarkeriaren denboralitatearen arabera. Biztanleria zibilak modu berezian bizi ditu zaurgarritasuna, babesgabetasuna eta izua; eta desplazatuek eta errefuxiatuek osatzen dute zuzenean kaltetutako taldeetako bat, bereziki gerra luzatu eta esperientzia belikoak belaunaldi berrien identitatea eta bizi-horizontea egituratzen dituenean (Martín-Baró, 1990: 4).

3.2.3. Liberazioaren Psikologia

Dominazio kolonialak eragindako deshumanizazio, alienazio, fragmentazio eta fatalismoaren, eta gerrak eragindako trauma psikosozialaren aurrean Liberazioaren Psikologiak planteatzen du psikologia ezin dela mugatu zapalkuntzaren eta gerraren ondorio subjektiboak artatzera; aitzitik, zapalkuntzari eta gerrari eusten dioten baldintza psikosozialak desegiten lagundu behar duela. Liberazioaren Psikologiak sufrimendua egitura historiko eta politiko jakinek eratutako errealitate gisa ulertzen du.

Zentzu horretan, liberazioa prozesu historiko bat da, subjektu zapalduak beren egoeraren zergatiak ulertzeko eta horien gainean eragiteko gaitasuna berreskuratzen duten prozesu historikoa, alegia. Praktikan, Liberazioaren Psikologia bat eraikitze beharrezkoa da memoria historikoa berreskuratzea, desideologizazioa eta kontzientizazioa (Martín-Baró, 1998: 76).

Lehenik eta behin, memoria historikoa berreskuratzeari dagokionez, Martín-Baróren (2006) arabera zapalkuntza kolonialak orainaldi psikologiko iraunkor batean, hemen eta orain batean, lehenagorik eta gerorik gabe bizitzera behartzen duen ahistorizismoa inposatzen du. Iragana ukatzean, beren identitatearen sustraiak eta etorkizun propio bat proiektatzeko gaitasuna kentzen zaizkie. Zapalduak bere buruaz duen irudi negatiboa zapaltzailearen narratiba barneratu izanaren emaitza da. Horregatik, memoria historikoaren berreskurapena

funtsezko zeregin askatzailea da. Memoria historikoa berreskuratzeak zera esan nahi du: memoria kolektiboaren bidez, klase zapalduen interesak defendatzeko eraginkorrak izan ziren eta borroka eta kontzientziazio helburuetarako berriro ere baliagarri bihurtzen diren iraganeko elementuak modu hautakorrean aurkitzea (Fals Borda, 1985; Martín-Baró, 2006: 13). Erresistentziaren historia, kultura tradizioak eta iraganeko borrokak erreskatatzeak nortasun kolektiboa berreraikitzea ahalbidetzen du. Gainera, memoria historikoa berreskuratzeak identifikazio-ereduen berreraikuntza dakar, eta horiek, herriak kateatu eta alineatu beharrean haien askapenerako eta errealizaziorako horizontea irekiko diete (Martín-Baró, 2006: 13).

Bigarrenik, errealitatearen funtsezko alderdiak ukatzen, ezkutatzen edo mozorrotzen ditu diskurtso menderatzaileak. Ideologia hori eguneroko bizitzan barneratzen da, zentzu komun faltsu bat osatuz. Horregatik, askapenaren helburua errealealitatea begi berriekin ikusten ikastea da, egunerokotasuna desideologizatzea alegia. Desideologizatzeak taldeen eta pertsonen jatorrizko esperientzia erreskatatzea eta datu objektibo gisa itzultzea esan nahi du; horrek beren errealitatearen kontzientzia formalizatzea ahalbidetuko du, eskuratutako ezagutzaren baliozkotasuna egiaztatuz (Martín-Baró, 1985a eta 1985b; Martín-Baró, 2006: 13).

Azkenik, desideologizazioak errealitatea estaltzen duten diskurtso menderatzaileak hausten baditu, kontzientziazioak bidegabekeria-egoerari erantzutea bilatzen du, gizarte-alienazioaren sustrai objektibo eta subjektiboen kontzientzia kritikoa sustatuz (Martín-Baró, 1994; Ratner, 2015: 56). Horrela, sufrimendua sortzen duten egiturak ulertu, izendatu eta haien aurrean kokatzeko gaitasuna garatzen du zapalduak. Zentzu horretan, Fiori-k Freireren obraren hitzaurrean azpimarratzen duen bezala, kontzientziazioa ez da soilik ezagutza edo aitortpena, aukera, erabakia eta konpromisoa da (Fiori, Freire-n, 2023: 11). Horregatik, Martín-Baróren planteamenduan kontzientziazioak ezin du bere dimentsio politikoa galdu. Kontzientziazioa politikoa da edo ez da kontzientziazioa (Ratner, 2015: 56).

Kontzientzia kritikoa ez da, beraz, barne-prozesu indibidual edo morala soilik, parte-hartzearekin, praxiarekin eta errealitate historikoarekiko konpromisoarekin loturiko eraldaketa-prozesua baizik. Are gehiago, Martín-Barók azaldu bezala (1994, Ratnerrek aipatua, 2015: 57), kontzientizazioak bizitzaren gaineko kontrola hartzea eskatzen du, hau da, pertsonak eta herriak beren helmuga berreskuratzeke eta beren mundua ulertzeko gaitasuna

eskuratzea. Horrenbestez, kontzientizazioak fatalismoa apurtzen du, eta zapaldua berriz ere subjektu historiko bihurtzeko aukera irekitzen du.

3.2.4. Gizarte Psikologia Komunitarioa

Gizarte Psikologia Komunitarioak oinarri metodologiko eta enpirikoa ematen dio Liberalizazioaren Psikologiari (Montero, 1991, Burtonek aipatua, 2004: 111). Izan ere, Liberazioa prozesu kolektibo kokatu gisa pentsatzeko aukera ematen du. Liberazioak subjektu zapalduak errealitatea ulertzeko, izendatzeko eta eraldatzeko gaitasuna berreskuratzea badakar, Gizarte Psikologia Komunitarioak galdetzen du nola eraikitzen den gaitasun hori testuinguru zehatzetan.

Zentzu horretan, zuzenean lotzen da Freireren liberazioaren ikuskerarekin. Freirek argudiatu zuen liberazioa ez dela kanpotik emandako ekintza bat: inork ez du inor askatzen, eta inor ez da bakarrik askatzen. Gizakiak elkarrekin askatzen dira (Freire, 2023 [1970]: 37). Berak liberazioa “kontzientizazio” prozesu gisa definitzen zuen, zeinaren bidez gizabanako zapalduak beren historiaren subjektu aktibo bihurtzen diren. Hausnarketaren eta ekintza kolektiboaren bidez dominazioa gainditu zitekeela zioen. Zapalduak zapaltzailea deskubritzen dutenean eta beren askapenaren aldeko borroka antolatuan konprometitzen direnean soilik hasten dira berengan sinesten, erregimen zapaltzailearekiko konplizitatea gaindituz (ibid.: 68).

Logika horretatik, Gizarte Psikologia Komunitarioaren ekarpen nagusietako bat indartzearen kontzeptua da. Maritza Monterorentzat (2009), komunitate bat indartzeak ez du esan nahi kanpoko eragile batek esku hartzen duenik ahulei indarra emateko, baizik eta komunitateek beraiek egiten duten prozesu bat da, beren gaitasunak sustatzeko eta zapalkuntza, mendekotasun edo esplotazio harremanak gainditzera zuzendutako eraldaketak lortzeko. Monterok prozesu aktibo, kolektibo eta dialektiko gisa definitzen du indartzea, osorik komunitateari dagokiona. Hau da: prozesu bat da, zeinaren bidez komunitate bateko kideek (...) batera garatzen dituzten gaitasunak eta baliabideak, beren bizi-egoera kontrolatzeko, modu konprometitu, kontziente eta kritikoan jardunez, beren ingurunea beren behar eta nahien arabera eraldatzeko, eta, aldi berean, beren burua ere eraldatuz (Montero, 2003; Montero, 2009: 616).

Definizio horrek agentzia eta boterea kolektiboaren beraren baitan kokatzen ditu. Latinoamerikako *praxi* komunitarioan ulertzen den bezala, indartzeak fokua jartzen du aspektu kolektiboan, izaera askatzailean, komunitatean zentratutako kontrolean eta boterean (...), eta, batez ere, hauek errealitatearen eraikitzaile diren eragile sozial gisa duten izaeran (Montero, 2006: 70). Ez da, beraz, trebetasun indibidualen hobekuntza soil, baizik eta prozesu politiko bat, komunitateak eragiten dioten zirkunstantzien gaineko kontrola eta menderatzea gara ditzan bilatzen duena.

Prozesu hau eraikitzeko oinarria ekintza komunitarioa bera da. Indartzeak bere eraikuntzarako lehen eta azken elementu gisa komunitateko kideen ekintza bateratua eta solidarioa du (Montero, 2006: 74). Ekintza horren ezinbesteko motorra parte-hartzea da. Montero zorrotza da horri dagokionez: parte-hartzea prozesu osoaren oinarritzko zutabea da. Hura gabe, komunitateak ezin du bere eraldaketaz jabetu: Parte-hartzerik ez badago, ez da eraginkortasun psikopolitikorik egongo, ezta horren zentzurik ere, eta boterea eta kontrola ez dira komunitatearen esku egongo (ibid.: 618).

3.3. Psikologia praktika dekolonial gisa

Dekolonialtasuna ikuspegi kritikoak eraginkor bihurtzen laguntzen duten zerumuga da (Orellano eta González, 2015). Ikuspegi horretatik, norabide berean bat egiten dute Zapalduaren Psikologiak, Gerraren Gizarte Psikologiak, Liberalizazioaren Psikologiak eta Gizarte Psikologia Komunitarioak. Kolonialtasunak eraikitako subjektibotasuna ukatzen dute, zapaldutako herria subjektu historikotzat aitortzen dute eta prozesu kolektiboak irekitzen dituzte. Psikologia dekoloniala, beraz, ez da ikuspegi bereizia, baizik eta psikologia dekolonialtasunari begirako *praxi* kokatu, kritiko eta konprometitu bihurtzeko hautua.

Praxi kokatu bat izateak, ikuspegi dekolonialetik, psikologiaren jakintzaren geografia politikoa bera iraultzea dakar. Mendebaldeko zientziak bere buruari egozten dion ikuspegi neutral eta objektiboa aktiboki ukatzea, alegia. Psikologiari bira dekolonial bat emateko, beharrezkoa da bere historia berrikusi eta bere testuinguru europar-estatubatuar partikularrean birkokatzea; (...) behin birkokatuta, etengabe proiektatu eta atzeratzen dugun zereginari heldu

beharko zaio: gure herrietatik psikologia eraikitzea; psikologia bat, bere burua poskolonialtzat —kolonialismoaren nahi gabeko oinordeko gisa— aitortzeaz gain, dekolonial gisa kokatuko dena, unibertsalismotik eta kolonialitatearen beste adierazpenetatik borondatez askatzeko lan eginez (Pavón-Cuéllar, 2021: 112).

Praxi kritiko bat da, ez soilik botere-egiturak aztertzen dituelako, baizik eta psikologia bera egitura horiek erreproduzitzeko tresna izan daitekeela onartzen duelako. Izan ere, proposamen dekolonial batek onartu behar du “psikologia arazoaren parte dela, kolonialitatearen parte” dela (Pavón-Cuéllar, 2021: 114). Horregatik, etengabeko zaintza epistemologikoa eskatzen du, inposatutako kategorietatik askatzeko eta komunitateak bere sufrimendua eta ongizatea izendatzeko dituen modu propioak balioztatzeke.

Praxi konprometitu bat izateak helburu politiko esplizitu bat du: askapena. Konpromiso hau komunitatearen bir-existentzia prozesuetan parte hartze aktiboarekin dago lotuta. Bir-existentzia honek esan nahi du desjabetze-proiektu kolonialaren aurrean, bizitza, duintasuna eta etorkizuna kolektiboki birsortzea. Horrek praktika psikologikoaren helburua eraldatzen du. Ez da funtzionaltasun indibiduala edo egokitzapena bilatzen; Ignacio Martín-Baróren (1998) hitzetan, psikologiaren zeregina da herrien "askapen-horizontearekin" bat egine "eraldaketa soziala indartzea".

Praktika dekolonialetatik, psikologia neutrala ez den heinean, psikologoa ezin da neutraltzat hartu. Psikologoa zapaldutako komunitatearentzako baliabide gisa ulertu behar da, bere ezagutza ikerketa, antolakuntza, lidergo, talde-dinamika eta sistemaren ulermen prozesuen zerbitzura jarritz (Burton, 2004: 111). Psikologoaren jardunak tokiko borrokaren berezitasuna ulertzea eskatzen du, bai eta esperientziak ikuspuntu soziopolitiko batetik interpretatzea ere (Lira eta Weinstein, 1990; Burtonek aipatuak, 2004: 114). Horrela, arreta psikosozialerako tresna bihur daitezke memoria historikoa, desideologizazioa, kontzientziazioa, indartzea eta parte-hartzea; ez egokitzapenera bideratuak, baizik eta kolonialismoari, okupazioari, gerrari eta erbesteari aurre egiteko erresistentzia-prozesu kolektiboak eusteko.

4. Mendebaldeko Saharako gazteengan indarkeria estrukturalak duen inpaktu psikosoziala

4.1. Indarkeria estrukturalaren jatorria eta ezaugarriak

4.1.1. Espainiaren kolonizazioa eta okupazioa

Mendebaldeko Saharako lurraldean historikoki arabiar, bereber eta Afrika Beltzeko jatorriko tribuetan antolatutako populazio nomadak bizi izan dira. Komunitate horiek antolaketa sozial, ekonomiko eta kulturalerako modu propioak garatu zituzten, basamortuari zein kostalde atlantiko aberatsari loturik.

Mendebaldeko Sahararekin lehen kontaktu europarrak XV. mendean iritsi ziren Gaztela eta Portugalen bidez, eta kostaldean merkataritza-portuak ezartzera mugatu ziren, batez ere esklaboen merkataritzan oinarrituta (Martorell, 2010). Portu komertzialen bidez Europak Afrikako lurralde, baliabide eta gorputzak eskuratzen zituen. Esklaboen salerosketa desjabetza bidezko metatzearen adierazpen bortitzenetako bat izan zen, pertsonak merkantzia bihurtu zituelako eta Afrikako herrien desjabetzea Europaren aberastasunerako oinarri material bilakatu zuelako.

Mendebaldeko Sahararekiko interes koloniala Afrikaren banaketaren testuinguruan areagotu zen, Europako potentziek jada merkataritza-guneak soilik bilatzen ez zituztenean, lurralde osoen kontrol politiko eta militarra baizik. 1884-1885eko Berlingo Konferentziak Afrikaren banaketa potentzia europearren arteko prozesu arautu bihurtu zuen, non Afrikako lurraldeak Europaren hedapenerako eskuragarri zeuden espazio gisa tratatu zituen. Kolonialismoaren bidez lurraldearen zuzeneko jabetzea eman zen, eta era berean, hasierako logika inperialista bat ere bazegoen, lurraldea ez baitzen potentzi europear bakoitzaren interesen indibiduelengatik okupatzen. Horren ordean, potentzien arteko lehiaren testuinguruan eman zen, espazio estrategikoak, ibilbide atlantikoak, arrantza-baliabideak eta eragin-eremuak kontrolatzeko.

Urte bereko abenduan, Espainiako gobernuak protektoratu bat aldarrikatu zuen Río de Oro, Angra de Cintra eta Mendebaldeko Badiako lurraldeen gainean, eta 1885ean Dakhlan finkapen bat sortu zen, Villa Cisneros izena eman zitzaiena (Martorell, 2010). Protektoratuak

jabetze koloniala legitimatzeko modu juridiko gisa funtzionatzen zuen, administrazio gisa aurkeztuz benetan lurraldea metropoliaren interesetara indarrez txertatzea zena. Zentzu horretan, Europak bere burua Afrikari buruz erabakitze gaitasuna zuen erdigune gisa ezarri zuen; Afrikako herriak, aldiz, beren lurrei buruzko erabaki guztietatik kanpo geratu ziren.

Espainiak Saharan zituen interesek, hasiera batean, ez zioten lurraldearen ustiapen ekonomiko intentsiboari erantzun, Afrikako banaketa kolonialaren barruan zuen balio estrategikoari baizik. Kolonizazioaren lehen urteetan, espainiarren presentzia mugatua izan zen eta kostaldeko guneetan kontzentratu zen, barnealdearen okupazio eraginkorrik gabe XX. mendera arte. Hala ere, presentzia horrek funtzio politiko eta ekonomiko zehatz bat zuen: frantsesen aurrerapenari kontra egitea eskualdean, Kanariar Uharteak babestea eta artxipelagoaren eta Saharako kostaldearen artean kokatutako arrantza-eremu aberatsak ziurtatzea (Martorell, 2010). Espainiak eskualdean zuen posizioari eutsi nahi zion, beste potentzia batzuek beren kontrola zabaltzea saihestu eta metropoliaren behar geopolitiko eta militarren menpeko espazio bihurtu lurralde hura.

Frankismo garaitik aurrera, metropoliaren behar ekonomikoen menpeko lurralde kolonial bihurtu zen Sahara espainiarra. Alde batetik, lehen interes nagusietako bat arrantza-sektorea izan zen, Kanariar-saharar arrantza-guneari lotua; izan ere, hango urek balio estrategikoa zuten Kanariar Uharteetako arrantza-sektorearen garapenerako eta Espainiako ekonomiarako, baina baita kanpo-merkaturako ere. Hala, itsas baliabide oparo eta oso errentagarriak eskuratzea bermatzen zion metropoliari kostalde hura kontrolatzeak. Bestalde, 1947an Bu Craako fosfato-hobiak aurkitu zituzten. 1962an, dekretu bidez eta kapital amerikar eta ingelesarekin, Saharako Meatze Enpresa Nazionala (ENMINSA) sortu zuten. Geroago, 1968an Fosfatos de Bucraa S.A. (Phosboucraa) bihurtu zen enpresa hori. Estatu frankistak fosfatoaren ustiapen sistematikoa bultzatu zuen hirurogeiko hamarkadatik aurrera, ongarrrien nazioarteko merkatuan lehengai estrategiko bihurtuz. Hala, lurraldearen itsas eta meatzaritza-aberastasuna pixkanaka Espainiako eta nazioarteko zirkuitu ekonomikoetan sartu zen, saharar herria bere baliabideen erabilerari eta kudeaketari buruzko erabakimenik gabe utzita. 1958tik aurrera saharar lurraldea bere probintzia gisa tratatzen hasi zen Espainia, 53. probintzia bezala izendatuz.

Aldaketa ekonomiko horiek saharar gizartearen urbanizazio azkarra eragin zuten: biztanleriaren zati handi batek utzi egin zuen bizimodu nomada, eta hiri nagusietara joan zen

bizitzera; pertsona asko soldatapeko lanpostuetan hasi ziren lanean, eta beste asko euren kabuz merkataritzan edo nekazaritzan (Martorell, 2010). Lurraldea metropoliaren metatze-zirkuituetan integratu ahal izateko, beharrezkoa zen jardunbideak aldatzea, hain zuzen ere, lan egiteko eta espazioarekin harremanak izateko erak eraldatzea. Izan ere, bizimodu nomada —mugikortasunean, autosufizientzian eta lurraldearen erabilera komunitarioan oinarritua— nekez zen bateragarria eredu ekonomiko berriarekin, hark langile eskuragarriak, administrazio zentralizatu eta merkatura bideraturiko ekoizpen-antolaketa eskatzen zituen-eta. Hala, kolonizazioak haien erreprodukzio sozialari eusten zioten baldintza materialak aldatu zituen, eta metropoliak ezarritako egitura ekonomikoen menpe egotera bultzatu zituen saharar asko.

Frankismo garaitik aurrera, lurraldea erauzketa-logika inperialistaren arabera berrantolatzen hasi zela adierazten dute hainbat faktorek: lehenik, baliabide estrategikoen kontrolak, hala nola arrantza eta fosfatoa; bigarrenik, Estatuaren eta enpresen arteko artikulazioak; eta, azkenik, ekoizpena esportaziora bideratzeak. Faktore hauek guztiek argi uzten dute tokiko biztanleen premien gainetik jartzen zituztela kapitalaren interesak.

Berrantolaketa ekonomiko hori boterearen kolonialtasunak legitimatu zuen. Administrazio espainiarrak hierarkia argia ezarri zuen, non funtzionario eta militar kolonialak gailurrean zeuden, eta sahararrak menpean beren etorkizunari buruzko erabakitzeke ahalmenik gabe. Botere-egitura hori jakintzaren eta izatearen kontrolaren bidez indartu zen. Hezkuntza-sistema espainiarra inposatu zen, gaztelania hizkuntza ofizial bakartzat ezarrita eta, ondorioz, sahararren *hassania* hizkuntza eta ahozko tradizioan oinarritutako jakintza tradizionalak —basamortuaren ezagutza, genealogia eta poesia, kasu— bigarren mailako edo folklore huts izatera baztertu ziren. Indarkeria epistemiko horrek saharar izatea bera kolpatzen zuen, haien bizimodu eta mundu-ikuskera “primitibo” edo “garatu gabeko” gisa hartuz.

1970eko hamarkadan, Afrikako beste lurraldeetan bezala, Mendebaldeko Saharan ere independentziaren aldeko mugimenduak indarra hartu zuen. Horrela, Espainiako agintaritzari aurre egitea erabaki zuten hainbat sahararrek. Helburu hori oinarri, 1970eko ekainaren 17an manifestazio baketsu bat egiteko elkartu ziren milaka saharar Aaiun hiriburuan. Baina, gatazkak eta konfrontazioak medio, errepresio bortitza jasan zuten militar espainolen aldetik (UJSARIO, 1985; Garaizabal Florentino, 2025: 19). Orduz geroztik, ikasle eta langileek

saharar erresistentziarekin jarraitzeko hautua egin zuten. 1973an Fronte Polisarioa (Saguía el Hamra eta Río de Oro ko Herri Askapenerako Frontea) sortu zen, sahararren independentzia aldarrikatzeko eta Espainiako kolonialismoa amaitzeko helburuarekin (Omar, 2023; Garaizabal Florentino, 2025: 19).

4.1.2. Marokoren okupazioa eta finkatze-kolonialismoa

Mendebaldeko Sahararen kasua okupazioaren eta finkatze-kolonialismoaren adibide argia da. NBEak Sahara espainiarra 1963an deskolonizatu behar ziren lurraldeen zerrendan sartu zuen arren, interes estrategikoek eta nazioarteko presioak prozesua eten egin zuten. 1975eko azaroaren 6an, Marokok saharar lurraldearen inbasio militarra abiatu zuen, Martxa Berdea deitua –saharar herriak Martxa Beltza bezala izendatutako–, eta 350.000 marokoar iparraldetik sartu ziren herrialdea okupatzeko. Frantziaren eta AEBen presiopean, Espainiak –nazioarteko zuzenbideak agintzen zuenari jarraituz erreferenduma antolatu beharrean– Madrilgo Hiruko Akordioak sinatu zituen 1975eko azaroaren 14an, lurraldea Maroko eta Mauritaniaren artean banatzea erraztuz (Fuente Cobo eta Mariño Menéndez, 2006).

Espainiak, zera hitzartu zuen Hassan II.arenarekin: Mendebaldeko Sahararen truke, Marokok ez zuen Ceutaren eta Melillaren auzia piztuko; Espainiak, bestalde, Marokoko eta Saharako kostaldeetako arrantza-interesak ziurtatzen zituen, fosfatoen ustiapenaren %35ari eusten zion, eta gainerako %65agatik konpentsazioa jasoko zuen (Martorel, 2010). Hasiera batean, lurraldea Maroko eta Mauritaniaren artean banatu zen, baina Mauritaniak Fronte Polisarioarekin gerra hasi eta handik urte batzuetara, 1979an, lurraldetik alde egin zuen. Marokok ordea, berehala okupatu zuen Mendebaldeko Saharako zati handia eta kontrol militarra ezarri zuen. 1980tik 1986ra bitartean 2.700 kilometro baino gehiagoko harresi bat eraiki zuen, sahararren lurraldea bitan zatitzen duena, Israelgo ingeniariarekin, Saudi Arabiako finantzaketarekin eta AEBko armamentuarekin (Ruiz Balzola et al., 2024: 27). Munduko harresi militarrik handiena da, baita munduan gehien minatutako ingurua ere. Nazio Batuen arabera, 7 eta 10 milioi mina artean daude harresi honen inguruan.

Behin lurralde hori militarri kontrolatuta, Marokoren estrategiaren oinarria izan da okupazioa egitura politiko, ekonomiko eta sozial iraunkorra bihurtzea. Anexioa “de facto” gauzatzea izan du xede nagusi, nahiz eta nazioarteko zuzenbidearen aurkakoa den. Horretarako, hainbat

estrategia erabili ditu. Politikoki, lurraldea bitan bereiziz Marokok bi probintzia gisa administratzen ditu Dajla-Río de Oro eta El Aaiún-Saguía el-Hamra. Eskolak, ospitaleak eta udal-erakundeak, hein handi batean, marokorrek artatzen eta kudeatzen dituzte (Por un Sahara Libre, 2025). Aldi berean, nazioarteko aliantza sendoak ditu, batez ere Frantziarekin eta Estatu Batuekin, Nazio Batuen Segurtasun Kontseiluan bere posizioa babesteko eta autodeterminazio erreferenduma egitea oztopatzeko.

Estrategia ekonomikoari dagokionez, baliabide naturalen ustiapenean oinarritzen da. Western Sahara Resource Watch-ek (2025b) argitaratutako *P de Pillaje 2024* txostenaren arabera, 1970eko hamarkadaren erdialdetik aurrera Office Chérifien des Phosphates (OCP) Marokoko enpresa publikoak, bere Phosboucraa filialaren bidez, Bucraako meategiaren ustiapena eta fosfato-harriaren esportazioa kudeatu ditu. Txostenaren arabera, 2024an bakarrik gutxi gorabehera 1,45 milioi tona fosfato esportatu ziren, 319 milioi dolarretan estimatutako balioarekin. Fosfatoaz gain, harea ere esportatzen du Marokok. Mendebaldeko Sahara okupatuko hondar-merkataritzaren tamaina esanguratsua da: 2020 eta 2024 artean, WSRW erakundeak dokumentatu duenez, lurraldetik gutxi gorabehera 914.000 tona hondar esportatu ziren 239 bidalketa bereizitan, gehienak Kanariar Uharteetara (Western Sahara Resource Watch, 2025c: 3).

Arrantzari dagokionez, urte luzez izan da lurralde okupatuetako baliabide naturalen espoliazioaren sektore nagusietakoa. Western Sahara Resource Watch-en webgunean argitaratutako *Una de las costas más ricas del mundo* artikuluaaren arabera, 2020an, lurralde horretako urek Marokoko kostaldeko eta harrapatutako artisau-arrantzaren bolumen osoaren %73 inguru eman zuten, eta arrantza nazionalaren balio ekonomiko osoaren %63 baino gehiago. Aipatzekoa da, EBren eta Marokoren arteko arrantza-akordioak 2023ko uztailaren 17ra arte egon direla indarrean. Europar Batasunak Marokori arrantza eremuetan sartzeko egindako ordainketek urteko diru-sarrerak eta kanonak sortu zituen, Marokoko Estatura etengabeko finantza-fluxu bihurtu zirenak.

Nekazaritzari dagokionez, nekazaritza-ekoizpena nagusiki tomatearen (gutxi gorabehera %80) eta meloiaren (gutxi gorabehera %20) laborantzan oinarritua dena, mende honetako lehen urteetatik aurrera hasi zen. Hedapen hori aldeko klimak bultzatu zuen (urtean batez beste 300 eguzki-egun izateak ahalbidetua). Baldintza horiek laborantza eta uzta aurreratzea

ahalbidetzen dute, eta, ondorioz, Europako merkatuetan kokapen lehiakorragoa lortzea (Murias eta García-Luengos, 2020).

Azkenik, energia berriztagarriei dagokionez, eguzki- eta haize- energia izan dira Mendebaldeko Saharan azken hamarkadan garatutako energia berriztagarrien proiektu nagusiak. Western Sahara Resource Watch-ek (2025a) idatzitako txostenaren arabera, Mendebaldeko Saharan haizearen bidez ekoiztutako energiak 2030erako Marokoko ahalmen eoliko osoaren %47,20 osa dezakeela aurreikusten da. Urte horretarako, lurraldean sortutako eguzki-energiaren kuota Marokoko eguzki-ahalmen osoaren %9,70 eta %32,64 artean kokatu liteke.

Baliabide-espoliazio masibo horrek ondorio politiko zuzenak ditu. Fosfato, arrantza, nekazaritza edo energia berriztagarrien ustiapenak kanpoko kapitala eta enpresa transnazionalak erakarri ditu. Enpresa horiek, lurralde okupatuan negozioak egitean, okupazioa sostengatzen duten zutabe ekonomiko bihurtzen dira, eta haien interesek Marokorenarekin bat egiten dute, okupazioa normalizatuz.

Prozesu hori betikotzeko eta zurrizteko, Marokok bi marketin-tresna nagusi erabiltzen ditu. Alde batetik, *greenwashinga*⁴, non eguzki- eta haize-energia berriztagarrien proiektu handiak trantsizio berdearen eta garapen iraunkorraren ikur gisa aurkezten dituen, okupazioaren testuingurua ezkutatuz. Eta bestetik, turismoarena, azken urteetan garrantzia handia hartu duena. Estrategia honen erdigunean Dakhla bezalako kostaldeko hiriak daude, kirol-ekitaldien (kitesurf, adibidez) eta turismo “jasangarriaren” bidez helmuga erakargarri gisa sustatzen direnak. Ryanairren nazioarteko hegaldi zuzenen eta Booking.com edo Airbnb bezalako plataforma digitalen laguntzaz, lurralde okupatua Marokoko beste edozein helmuga balitz bezala aurkezten da, gatazka politikoa ezkutatuz eta anexioa modu sinboliko zein ekonomikoan normalizatuz.

Okupazio militar, politiko eta ekonomikoaz harago, Marokoren proiektuak finkatze-kolonialismoaren bestelako ezaugarriak ditu. Estrategiaren ardatzetatik bat jatorrizko

⁴ *Greenwashing* kontzeptua honela definitzen da Europar Batasuneko Parlamentuaren 2020/852 Araudian: “abantaila lehiakor desleiala lortzeko praktika, produktu finantzario bat ingurumenarekiko errespetuzkoa balitz bezala merkaturatuz, benetan oinarritzko ingurumen-baldintzak betetzen ez dituenean” (Daza et al., 2024: 4).

populazio sahararra gutxiengo bihurtzea izan da bere lurraldean bertan, gatazkaren izaera politikoa aldatzeko asmoz. Hori lortzeko, Marokok pizgarriak erabili du bere herritarrek Mendebaldeko Saharan bizi daitezen lortzeko. Lurraldeko enplegatu publikoek Marokon baino askoz gehiago kobratzen dute: % 85 handiagoa ere izan daiteke soldata. Gainera, kolonoek hainbat pribilegio dute: zerga-salbuespenak, dirulaguntzak elikagaiak zein erregaiak erosteko eta lehentasuna etxebizitza lortzeko, zerbitzu publikoetarako eta enplegu segururako (Por un Sahara Libre, 2025).

Estrategia horren ondorioz, saharar biztanleria gutxiengo bihurtu da bere lurraldean bertan, kolonoek kopuruz gaindituta. Egindako estimazioen arabera, 2015erako lurraldeko biztanleria osoaren bi heren ziren gutxienez kolono marokoarrak, 500.000 biztanleko muga gaindituta (ibid.). Anexioa saihetsezin bihurtuko duten egoerak sortzea bilatzen du aldaketa demografiko horrek; horrela, autodeterminazio-erreferendum eginez gero, Sahararen independentzia zapuztea, boto-emaile gehienak marokoarrak izango direla ziurtatuta.

Horrekin batera, "marokoartze" kulturala izan du helburu urteetan estatu alaiak, sahararren identitatea, hizkuntza eta tradizioak deuseztatzeko eta Marokoko narratiba nazionalaren barruan txertatzeko. Prozesu horrek honako hauek hartzen ditu bere baitan: saharar toponimo tradizionalak bertsio arabieratuez edo marokoartuez ordezkatzeko; saharar jantziak, musika eta ahozko tradizioak Marokoko kultura-jaialdietan txertatzeko, beren testuinguru politiko eta ondarezkotik aterata; eta saharar bizimodu nomadak Marokoko ondare exotiko gisa aurkeztea estatuko liburuxka turistikoetan (ibid.).

4.1.3. Gerra eta behartutako desplazamendua

1975eko okupazioaren ostean, gatazkaren lehen fasea Mauritaren aurkakoa izan zen. Mauritaniaren okupazioa sostengatzen zuten oinarri materialak higitzea izan zuen helburu Fronte Polisarioak, bai funtsezko gune ekonomikoak, bai azpiegitura estrategikoak eta garraio-bideak. Polisarioaren etengabeko erasoek Mauritaniaren okupazioa jasanezina bihurtu zuten, harik eta 1979an Mauritaniak Mendebaldeko Sahararekiko asmoei uko egin eta bakea sinatu zuen arte.

Marokok berehala okupatu zituen modu bortitzean Mendebaldeko Saharako lurraldeak eta saharar milaka biztanleen ihesaldia eragin zuen. Frente Polisarioaren eta Marokoren arteko lehen gerrak (1975-1991) berehala erakutsi zuen indarkeria kolonialaren alderdirik basatiena, saharar biztanleria zibilaren aurka nahita zuzendu baitzen Maroko. Okupazio militarraz gain, bere hegazkin militarrek basamortuan sortzen ari ziren errefuxiatu-kanpalekuak bonbardatu zituzten Um Dreiga, Tifariti eta Guelta, adibidez. *El oasis de la memoria* (2012) txostenak dokumentatzen duen bezala, emakume, haur edo adineko pertsonak babesteko sortu ziren kanpalekuak napalm eta fosforo zuriarekin bonbardatu zituzten, behartutako desplazamendua bizkortzeko helburuarekin.

Zuzeneko indarkeziak gain, Marokok epe luzeko defentsa-estrategia abiatu zuen, Frantziaren eta Estatu Batuen babesarekin. Estrategia horren elementu nagusia aurreko azpi-atalean aipatutako *Lotsaren Harresiaren* eraikuntza izan zen. Bi helburu zituen estrategiak: saharar erresistentzia militarki geldiaraztea eta lurraldea okupatzailearen interesen arabera berrantolatzea. Zentzu horretan, harresiak eta ingurua minatzeak zapalkuntza-teknologia gisa funtzionatu zuen: lurraldea zatitu zuen, sahararren mugikortasuna mugatu zuen eta Marokori Mendebaldeko Saharako lurraldearen %80aren kontrola sendotzeko aukera eman zion, hiri nagusiak, kostaldea eta baliabide estrategikoak muruan barna utziz. Horrela, gerra okupazio, kontrol eta desjabetze arkitektura iraunkor batean gauzatu zen.

1976. urteaz geroztik, Aljeriako Tinduf hiritik gertu, *hamadan*, errefuxiatuen kanpalekuetan bizi dira okupazioa eta gerrak eragindako ihesaldialdia bizi izan zutenek, bai eta haien ondorengoek ere. Bertan, bost *wilayatan* antolatuta (Auserd, Smara, Dajla, El Aaiun eta Bojador), Saharako Errepublika Arabiar Demokratiko (SEAD) aldarrikatu zuten, eta oinarritzko zerbitzuak antolatu zituzten herritarren biziraupena ahalbidetzeko eta etorkizunean Mendebaldeko Saharara itzultzeko eta gobernatzeko. Frente Polisarioak egitura tribal tradizionalaren ordezkotzat estatua eratu zuen: banatutako administrazioa, oinarritzko zerbitzuduna eta kohesio sozialerako erakundea. Prozesu hau funtsezkoa izan zen saharar identitate nazional modernoa eraikitzeko.

Emakumeak izan ziren kanpalekuen eraikuntzan protagonista nagusiak. Gerrarako gai ziren gizonezko guztiei horretarako dei egin zietenek, emakumeak egin ziren bizimodu zibilaren erantzule, ardurak hartu zituzten eta kanpalekuak antolatzeaz ere arduratu ziren (Ruiz Balzola et al., 2024: 34). Emakumeek zeregin horiek beren gain hartzea ez zen arraroa izan; izan ere,

bizimodu nomada zaharrear ohikoa zen bakarrik gelditzea eta eguneroko bizitza kudeatzea, gizonik ez zegoenean (Caratini, 2006; Ruiz Balzola et al.-ek aipatua, 2024: 34). Emakumeek eskolak, ospitaleak eta erakundeak eraiki zituzten, seme-alaben prestakuntza hezkuntzara bideratuta egon zedin eta ez, gerrara.

Lehenengo Gerrak hemezortzi urte iraun zituen, eta 1991n sinatu zen su-etena Nazio Batuen bitartekaritzarekin. Bake Planean onartu zen sei hilabeteko epean autodeterminazio erreferenduma egingo zela. Baina Mendebaldeko Saharako Erreferendumerako Nazio Batuen Misioak, MINURSOk, 2000. urtean, errolda publiko egin eta handik gutxira, Marokok bere iritzia eman zuen: NBERi partzialtasuna leporatu zion, eta esan zuen ez zuela inoiz onartuko Sahararentzako autodeterminazio-erreferendumik (Ruiz Balzola et al., 2024: 26). Orduz geroztik, gatazka “izoztuta” geratu zen. MINURSO benetako gaitasun politikorik gabeko eta giza eskubideak gainbegiratzeko agindurik gabeko misioa izaten jarraitu du.

Su-etenak indarkeria zuzena murriztu bazuen ere, indarkeria ez zen desagertu. Horregatik, “ez bake, ez gerra” deitzen zaio garai honi. Beristainek (2017) azaltzen duen bezala, Marokok eraikitako harresiaren ingurua pertsonen aurkako minez josita geratu zen, eta horiek etengabe eragin dituzte hildakoak eta mutilatuak. Bestetik, indarkeria estrukturalak iraun zuen: desagertutako ehunka pertsonen auziak argitu gabe geratu ziren. Okupatutako lurraldeetan, herritarren erresistentzia baketsua Intifaden bidez antolatu zen, baina Marokoko indarrek errepresio bortitzarekin erantzun zuten, atxiloketa arbitrarioak, torturak eta jazarpena erabiliz iraganean eta orainaldian. Aldi berean, Mendebaldeko Saharako baliabide naturalak (harea, arrantza, nekazaritza eta fosfatoak) ustiatzen jarraitu du.

2020ko azaroan, Marokok su-etena hautsi zuela iragarri zuen Fronte Polisarioak, eta gerrara itzuliko zela. Hala erantzun zioten Marokoko indarrek Gergerateko pasabidean –Mauritania eta Marokok Mendebaldeko Saharan okupatutako lurraldea lotzen dituen muga– egindako erasoari. Harrezkero, intentsitate baxuko gatazka-egoera batean bizi dira: Fronte Polisarioak Marokoren posizioen aurkako artilleria-erasoak jo ditu harresian zehar, eta Marokok droneen bidez egindako erasoak jo ditu, eta baja zibil ugari eragin ditu (Ruiz Balzola et al., 2024: 41).

4.1.4. Indarkeria estrukturalaren dimentsio interseksionala

Saharar herriaren kasuan, saharar identitate etno-nazionala funtsezko kategoria da, eta horren gainean legitimatzen eta gauzatzen da Marokoko proiektu kolonialaren indarkeria estrukturala. Saharar izatea da gainerako zapalkuntza-modu guztien aurretik doan eta zapalkuntzari-modu horiei zentzua ematen dien baldintza. Subjektu sahararraren “arrazializazio” horrek “beste” bat bezala eraikitzen du, susmagarria den gorputz bat, zeinaren existentziak berak “Sahararen marokotasunaren” kontakizuna desafiatzen duen.

Dimentsio etno-nazionala generoarekin modu bereizian gurutzatzen da. Gerraren eta erbestearen hasieran, rolen banaketa nabaria izan zen: gizon gazte eta helduak frontean sartu ziren bitartean, emakumeak biziraupenaren abangoardia bilakatu ziren. Emakumeek gidatu zuten basamortuan zeharreko ihesaldia, haurrak eta adinekoak babestuz. Emakumeak bihurtu ziren Marokok zibilen aurkako egindako bonbardaketen helburu nagusi. Zentzu horretan, okupatzaileak haien gorputzak konkistatu eta izutu beharreko lurraldearen luzapen gisa tratatu zituen, eta haien gainean erabilitako indarkeriak eraso zuzen gisa funtzionatu zuen saharar herriaren erreproduzio biologiko eta kulturalerako gaitasunaren aurka.

Errefuxiatuen kanpalekuetan, zentraltasun hori agentzia politiko nabarmen bihurtu zen. Emakumeak izan ziren egitura soziala eraiki zutenak, eremu guztietan, familian, komunitatean eta hezkuntzan, emakumeak izan ziren oinarritzko sostengua. Emakumeek *haimak* altxatu zituzten, eskolak, ospitaleak eta erakundeak eraikitzen zituzten. Erantzukizun horrek berak muturreko prekariedade-ingurune batean bizitzari eustea zekarren.

Kolonialismoak, okupazioak, gerrak eta erbesteak modu desberdinean eragiten diete haur, gazte, heldu eta adinekoei. Gerra eta erbestea zuzenean bizi izan duten belaunaldiek lurraldearen galeraren, bonbardaketen, ihesaldiaren eta aurreko bizimoduaren hausturaren memoria daramate soinean. Adinekoek, zentzu horretan, leku zentrala dute memoria historikoaren eta talde-nortasunaren transmisioan. Aldiz, kanpalekuetan jaio eta hazi diren belaunaldi gazteek ez dute beti zuzenean bizi izan esperientzia hori, baina esperientzia horrek egituratzen ditu haien identitatea eta etorkizuneko itxaropenak. Belaunaldi horrek, salbuespen-egoeraren normalizazioaren bidez esperientzatzen dute indarkeria.

4.2. Erbestearen eragina saharar gazteen egoera psikosozialean

4.2.1. Inpaktu psikosozialaren dimentsioak

Saharar gazteetan erbesteak duen eragin psikosoziala ezin da ulertu norbanakoen ondoez gisa, indarkeria historikoaren emaitza gisa ulertu behar da. Kolonizazioak, okupazioak, gerrak eta erbesteak orainaldian eragiten jarraitzen dute, bizi-baldintza material prekarioen, dependentzia humanitarioaren, blokeo politikoaren, aukera faltaren eta autodeterminazio eskubidearen gauzatze ezaren bidez, besteak beste. Zentzu horretan, gazteen ondoeza, dimentsio psikologiko bat baino gehiago, esperientzia kolektiboa eta historikoki ekoitzia da.

Inpaktu psikosozialak, hala ere, ez dira modu homogeneoan bizi. Saharar gazteek kolonizazio, okupazio, gerra eta erbeste baldintza historiko bera konpartitzen badute ere, ikerlan honetarako elkarrizketatua izan den gazte batek esan bezala: *ezin da pentsatu gazte guztiek errealitate bera bizi dutenik. Desberdintasun nabarmenak daude familia egoeraren, baliabideen, generoaren, adinaren eta sare sozialen arabera* (Ismael Ali).

4.2.1.1. Egunerokotasunaren prekarizazioa

Egunerokotasunaren prekarizazioa erbestealdi luzearen lehen inpaktu psikosozialetako bat da, eta hori kanpalekuetako bizi-baldintza materialetan adierazten da: *Basamortuaren erdian bizitzeak baldintza oso gogorrak ezartzen ditu: muturreko beroa, baliabide eskasia, ur eta elikagaien mende egotea eta nazioarteko laguntzarekiko dependentzia* (Ismael Ali). Kanpalekuetako bizitza *hamadako* muturreko baldintzak eta egiturazko prekarietateak markatzen du. Egiturazko indarkeria, horrela, gutxieneko bizi-baldintzen kudeaketan islatzen da, non biziraupena kanpoko baliabideen eta erbestearen arrazoi politikoak konpontzen ez dituen laguntza humanitarioaren menpe dagoen.

Horrek gazteen eguneroko esperientzian nekearen eta kezka etengabearen sentsazioa sortzen du, prekarietatea karga mental eta emozional gisa ere agertuz: *Gazte asko gaizki sentitzen dira, asko pentsatzen dute: zer eramango diot gaur gauean nire familiari, nire familiak jatekorik ez badu?* (Gajmula). Ildo berean, beste elkarrizketatuek adierazten dutenez: *batzuk gaizki jartzen dira, beharrezkoa dena erosteko ez dutelako; gaizki jartzen dira, ez dira ondo*

sentitzen (Rocaya); Saharar gazteak beti daude etorkizunean pentsatzen, ea nola lagunduko dugun, ea nahikoa izango den... eta horrek tentsioa eta estresa sortzen dizu (Jazmin).

4.2.1.2. Bizi-proiektua garatzeko aukeren murrizketa: hezkuntza etena eta enplegu-aukerarik eza

Baldintza material minimoak bermatuta ez izateak zuzenean eragiten diete gazteen bizi-ibilbideei. Familiaren prekariedade ekonomikoak, txikitatik, tentsio bat sortzen du ikasteko nahiaren eta familikideak eta etxea mantentzeko beharraren artean: *Askok txikitatik ikusten dute etxeko egoera ekonomikoa mugatua dela, eta horrek sarritan ikasketak goiz uztera behartzen ditu, lan egin eta familiari laguntzeko beharra lehenetsiz (Ismael Ali); [Gazteak] oso txikitatik hasten dira lanean, edo oso txikitatik dute familiaren alde borrokatu behar duten kontzientzia, ez dutelako ezer (Jazmin).*

Erbesteak bizi-ibilbideak baldintzatu ditzakeen erabakiak garaia baino lehen hartzera behartzen ditu saharar gazteak, ikasteari uztea esate baterako, eta proiektu pertsonal eta kolektiboen eraikuntza mugatzen du. Izan ere, ikasketak uzteak ez dio soilik gizabanakoari eragiten, komunitateari ere eragiten dio: *Ikasteko ahalegina ez da soilik etorkizun pertsonal hobe baten bila egindako pausoa; herriari ekarpena egiteko modu bat ere bada, (...) herriaren etorkizuna eraikitze modu bat (Ismael Ali).*

Hala ere, arazoa ez da soilik ikasketak etetea. *Saharako gazteak: erresistentzia, egokitzen direnak eta zerumuga berri baten bila txostenak jasotzen duen bezala, gazteek prestakuntza lortzen dutenean ere, kanpalekuetako egitura sozioekonomikoak ez du beti ahalbidetzen prestakuntza hori enplegu bihurtzea. Txostenak dioenez, “arazoa ez da enplegarritasuna, baizik eta enplegu eraginkorrik ez izatea”, izan ere, “ez dago jasotako prestakuntzari dagokion enplegu-egiturarik” (Ruiz Balzola et al., 2024: 69).* Hala, gazteei saharar herriaren etorkizunari eusteko prestatzeko eskatzen zaie, baina etorkizun hori bera blokeatuta agertzen da, eskuratutako gaitasunak hedatzea ahalbidetuko duten baldintza faltagatik.

Hezkuntza eta enplegu-aukerarik ezaren inpaktua ez da modu berean gauzatzen gazte guztiengan. Generoak, kasu honetan, bizi-proiektua garatzeko aukerak modu berezian

baldintzatzen ditu, zaintza-lanak eta etxeko ardurak ez direlako berdin banatzen: *Neska askok etxeko ardura handiagoa hartzen dute txikitatik, eta horrek ikasketak edo autonomia pertsonala baldintzatzen ditu zenbait kasutan. Mutilen aldean, askotan espazio publikoan parte hartzeko aukera mugatuagoak dituzte, eta horrek euren garapen pertsonala baldintzatzen du* (Ismael Ali). Horrek erakusten du erbestealdiaren indarkeria estrukturala genero-harremanekin gurutzatzen dela: baldintza materialek gazte guztien etorkizuna mugatzen badute ere, neska gazteen kasuan muga horiek zaintza-erantzukizunen bidez areagotzen dira. Beraz, bizi-proiektua garatzeko aukeren murrizketa ez da soilik egoera ekonomikoaren ondorioa; generoaren arabera modu desberdinean gorpuzten den inpaktu psikosoziala ere bada.

4.2.1.3. Etorkizunaren desjabetzea, denbora etena eta itxaropena ahultzea

Inpaktu psikosozialak, ikusten ari garenez, dimentsio kolektibo bat ere hartzen du. Prekarietateak oraina zailtzen du lehenengo, eta etorkizun desberdin bat irudikatzeko aukera ahultzen du gero. *Ziklo itxi bat bihurtzen da: baldintza zailak, hezkuntza etena eta etorkizuneko egitura ahula* (Ismael Ali). Garapen pertsonala eta komunitarioa blokeatzen dituen egitura baten erreprodukzioa bihurtzen da benetako arazoa. Gazteek proiektuak, nahiak eta gaitasunak irudika ditzakete, baina erbestearen baldintza politiko eta materialek etengabe mugatzen dute horiek gauzatzeko aukera. Nahiaren eta aukeraren arteko distantzia menderatze-egitura historiko bati dagokio. Okupazio kolonialak, dependentzia materialak eta nazioarteko blokeoak estutu egiten dituzte saharako gazteek beren etorkizuna irudikatu eta gauzatzeko dituzten baldintza errealak.

Etorkizunaren blokeoa denboraren eguneroko bizipenean ere adierazten da. Kanpalekuetan gazteen denbora denbora-eten bihur daiteke: ikasi egiten dute, zain egoten dira eta behar denean zereginetan laguntzen dute, baina sarritan bizitza-proiektu jakin baten baitako egiturarik gabe. Diagnostikoak jasotzen duenez, “denbora librea da gazteek gizartean sentitzen duten leku falta deskribatzeko aipatzen duten erreferentzia nagusia”. Denbora libreak gazteek gizartean duten “ez-lekua” deskribatzeko erreferentzia gisa funtzionatzen du. Ez-leku hori honela eratzen da: langabeziarekin, itxaropen faltarekin, hezkuntzaren balio-galerarekin eta gazteek bidaian eta teknologien bidez eskuratzen dituzten estimuluak eskaintzen dituen gizarte baten mugekin (Ruiz Balzola, 2024: 154). Denbora librea, beraz,

denbora huts bihur daiteke, parte-hartzeko, sortzeko, enplegurako eta etorkizunerako benetako aukerarik egon ezean. Horrek motibazioaren eta geldialdi-sentsazioan eragin dezake, gazteek beste bizimodu posible batzuk irudikatzen dituztenean baina horiek gauzatzeko aukera materialik ez dutenean.

Itxaronaldia bera esperientzia psikosozial bihurtzen da: erreferendumen zain egotea, itzuleraren zain egotea, aintzatespen eraginkorraren zain egotea, iristen ez den konponbide baten zain egotea. Testuinguru horretan, etorkizunaren nolabaiteko fatalizazioa ager daiteke: konpromisoa, mobilizazioa eta erresistentzia egon arren, aldaketa kanpoko erabakiek blokeatuta dagoen sentsazioa: *urteetako promesek eta emaitza politiko eskasek frustrazioa eragin dute, eta askok uste dute aldaketa ez dela iristen. Horrek konpromisoa ahultzea dakar batzuetan, ez axolagabekeriagatik, baizik eta sinismenaren higaduragatik* (Ismael Ali).

4.2.1.4. Identitatearen berreraikuntza

Kolonizazioak, okupazioak, gerrak eta erbesteak identitatearen eraikuntzan ere eragin nabarmena dute. Saharar gazteen identitatea herri baten historia partekatuen jarraipena da: *Kanpalekuetan txikitatik ikasten duzu zure bizitza ez dela banakako istorio isolatua, baizik eta kolektibo baten jarraipena* (Ismael Ali). Hala, memoria kokatzen da identitatearen erdigunean: *Memoria faktore garrantzitsua izan da gure identitatea eraikitzeko. Gure gurasoek kontatzen dizkiguten istorioetatik harreman polit bat sortzen da* (Jazmin). Familian jasotako kontakizunek, desplazamenduaren memoriak, gerraren esperientziak eta saharar herriaren borrokak gazteei beren bizipenak ulertzeko marko bat ematen die, eta horren bidez sostengatzen da komunitatearekiko lotura.

Familiaren memoriaren bidez baino ezagutzen ez duten Mendebaldeko Sahararen ideien eta Tindufeko kanpalekuetako egunerokotasunaren artean bizi dira saharar gazteak. Mendebaldeko Sahara ezagutzen ez duten arren, lurraldeak haien identitatea egituratzen jarraitzen du. *Saharar gazteentzat, lurraldea ez da mapa batean dagoen espazio bat soilik: memoria bat da, sentimendu bat eta oraindik amaitu ez den justizia baten sinboloa* (Ismael Ali).

Mendebaldeko Saharako lurraldearen eta kanpalekuetako errealitatearen arteko tentsio hori bereziki ageri da Rocaya eta Gajmularen testigantzetan. Aljeriako lurra babes eta elkartasun espazio gisa aitortzen dute, baina aldi berean argi adierazten dute erbestearen zauria. Rocayak dioenez: *Badakigu lur hau ez dela gure lurra, nahiz eta aljeriarrak oso jende ona izan; gure bigarren herria da*. Gajmulak ideia hori modu intimoagoan formulatzen du: *Bihotzean jarraitzen duzu sentitzen ez zaudela zure lurrian*. Kanpalekuetan jaio eta hezi arren, norberaren lekua beste nonbait dagoela sentitzen da. Hau da, erbesteak ez du soilik gorputza lekuz aldatzen, pertinentziaren esperientzia bera ere zeharkatzen du.

Hala ere, lurraldea ez ezagutzeak ez du identitate sahararra ahultzen, konplexuago bihurtzen du. Gainera, kasu askotan, askapen-desira indartu egiten du. Rocayak dioenez: *Herria babesten duen familia batean bizi zarenean, zuk ere barruan daramazu*. Elkarriketatu berak, beste une batean, familiek eta aitona-amonek kontatutako istorioei erreferentzia eginez, honela dio: *Ez dugu ahaztuko Sahara libre bat nahi dugula*. Beraz, identitatea transmisioaren bidez eraikitzen da. Gazteek beren burua borroka baten jarraipen gisa ulertzen dute. Horrek indarra ematen du, baina baita erantzukizunaren pisua ere.

Belaunaldien arteko transmisio horrek oinarri komun bat sortzen badu ere, belaunaldi bereko gazteen artean identitatea ez da modu bakarrean eraikitzen. Saharar gazte askok kanpalekuetatik ateratzeko aukera izan dute, izan Oporrak Bakean bezalako programen bidez, ikasketengatik, osasun-arazoengatik edo diasporako familia-loturengatik. Joan-etorriko esperientzia horiek pertinentzia sentimendua konplexuago bihurtzen dute. Beste toki batzuk ezagutzeak aukera ematen du beste bizimodu batzuk ikusteko, baliabide eta askatasun gehiago dituzten testuinguruak ezagutzeko eta kanpalekuetako mugak beste begirada batetik ulertzeko.

Sare sozialen eragina ere norabide horretan ulertu behar da. Izan ere, saharar gazteei beste bizimodu posible batzuk irudikatzeko aukera ere ematen die. Diagnostikoak jasotzen duen bezala, “tokiko mundu mugatu batean bizi dira, aurreko belaunaldiek ikusten zutena baino hurbilago dagoen mundu global baten aurrean mugatuta, bestelako bizimoduak garatzeko aukera eskaintzen duen mundu globalaren aurrean” (Ruiz Balzola et al., 2024). Horrek identitatearen eraikuntzan eragin anibalentea du: alde batetik, kanpalekuetako mugak agerian uzten ditu eta konparazioaren bidez frustrazioa sor dezake; bestetik, munduarekin

konektatzeko, Mendebaldeko Sahararen auzia zabaltzeko eta gazteek beren ahotsa nazioarteko espazioetan kokatzeko aukera ematen du.

4.2.2. Inpaktuen aurreko erantzuna

4.2.2.1. Familia eta komunitatea: inpaktu psikosozialen aurrean babesle

Egunerokotasunaren prekarizazioa, bizi-proiektua garatzeko aukeren murrizketa, etorkizunaren desjabetzea eta identitatearen berreraikuntza ezartzen dituen egiturazko indarkeriaren aurrean, kaltean soilik oinarritzen den analisia ez da nahikoa. Saharar gazteek inpaktu psikosoziala lotura kolektiboen bidez modulatzeko eta eusten dela erakutsi dute. Ismael Alik azaltzen duen moduan, testuinguru honetan ongizatea berez soziala den eraikuntza da: *Saharar errefuxiatu kanpalekuetan ongizatea ezin da ulertu banaka, testuinguruak berak behartzen duelako bizitza kolektiboki antolatzen. Pertsona baten oreka ez dago soilik bere egoera pertsonalaren mende, baizik eta inguruko sare sozial eta komunitarioaren indarraren mende.*

Sare komunitario horren baitan, familiak babesgune nagusi gisa jarduten du. Eguneroko bizitza ziurgabetasun materialak markatzen badu, familiak prekaritatea leuntzen duen elkartasun ekonomiko eta afektiboko unitate gisa funtzionatzen du. Gazteen formakuntza gutxien duen aukera faltaren aurrean, familia funtsezko errekonozimendu-gune bihurtzen da, haien balioa dependentzia-sistemak ukatzen dizkien lorpenez harago balioztatuz. Babes hori ez da soilik materiala, sakonki emozionala baizik, kidetasuna berresten duten eta tentsioa arintzen duten keinuetan oinarritua: *Ez da beharrezkoa arazoak hitzez azaltzea: presentzia hutsarekin, elkarrekin te bat hartzearekin edo espazio bera partekatzearekin nahikoa da tentsioa arintzeko* (Ismael Ali). Hurbileko babes-egitura horren zentralitatea modu zuzen eta espontaneoan berresten da Rocaya eta Gajmularen testigantzan. Haientzat bientzat, zailtasunen aurreko babes-sareak, zalantzarik gabe, *familia, anai-arrebak eta lagunak dira.*

Inpaktu psikosozialak sortzen dituen egiturazko indarkeriaren eta lotura kolektiboek eskaintzen duten eustearen artean dialektika sakona azaltzen da. Okupazioak eta erbesteak zatikatzeko-logika bat inposatzen dute, gizabanakoa bere zaugarritasunera murriztu eta ziurgabetasunean eta itxaropenik ezean isolatzea helburu duena. Desintegrazio-saiakera

horren aurrean, ordea, familia- eta komunitate-sarea indar antagoniko gisa agertzen da: babesteaz gain, zentzua aktiboki berreraikitzen duen elkartasun- eta afektu-sare bat. Horrela, elkarri euste hori funtsezko ekintza politiko bihurtzen da, sistemak duintasuna eta kohesioa deuseztatu nahi dituen lekuan, horiek babesteko estrategia kolektiboak eraikiz.

4.2.2.2. Eguneroko erresistentzia eta gazteen agentzia

Familia- eta komunitate-sareak inpaktu psikosozialen aurrean euste-sistema gisa funtzionatzen badu, gazteen agentzia hurrengo urratsa litzateke: inpaktu psikosozialen kudeaketa erresistentzia aktiboko ekintza bihurtzea. Egiturazko indarkeriak inposatu nahi duen paralisiaren logika iraultzen duten eguneroko praktiken multzoa, alegia. Ismael Alik modu argian definitzen duen bezala, testuinguru honetan: *kanpalekuetan bizitza bera ez da neutroa: jada jarrera bat da, jarraitzea bera bada erresistentzia modu bat.*

Erresistentzia hori, lehenik eta behin, identitatearen defentsan agertzen da. Haien historiatik eta etorkizunetik desjabetu nahi dituen sistema baten aurrean, memoria tresna politiko bihurtzen dute gazteek. Kultura mantentzea, adinekoen kontakizunak entzutea eta tradizioak transmititzea ez dira nostalgia-ekintzak, herri gisa duten existentziaren berrespen kontziente bat baizik.

Bigarrenik, agentzia hezkuntzaren eta ezagutzaren berrinterpretazioaren bidez uler daiteke. Prestakuntza akademikoak enplegurik bermatzen ez duen testuinguru batean, ikastearen ekintzak bere logika indibidualista galtzen du eta dimentsio sakonki politikoa hartzen du. Motibazioak etorkizun pertsonal baten bilaketa gainditu eta etorkizun kolektibo batean egindako inbertsio bihurtzen da. Horregatik, Ismael Alik azpimarratzen duen bezala: *Funtsezkoa da gazteei helaraztea ikastea eta haztea ez dela bigarren mailako zerbait, baizik eta borrokaren parte zuzena.* Modu honetan, formakuntza etorkizuneko subiranotasunean egindako inbertsio estrategiko bihurtzen da, argi erakutsiz *ezagutza eta gaitasuna ere askapen tresnak direla.*

Azkenik, gazteen agentzia ekintza- eta narrazio-espazio berrien sorkuntzan gauzatzen da. Beren ahotsa egitura formaletan askotan entzuten ez dela jakitun, gazteek eskura dituzten tresnak erabiltzen dituzte informazio-setioa hausteko. Sare sozialak, Gajmulak adierazten

duen bezala, gudu-zelai sinboliko bihurtzen dira: *Bakoitzak argitalpen bat jartzen du [...]* *hemen nola bizi garen erakusten duten argazkiak*. Autonarrazio-ekintza hau funtsezkoa da: giza laguntzaren objektu izatetik beren historia kontatzen duten subjektu politiko izatera igarotzen ditu gazteak. Horrela, Ismael Alik gehitu bezala: *[gazteen] erresistentzia ez da ekintza handi batean laburbiltzen. Eguneroko keinu txikietan dago, hezkuntzan, kulturean, komunitatean, harremanetan eta memorian. Eta horrek egiten du saharar erresistentzia berezia: ez delako une jakin batean pizten den zerbait, baizik eta bizitza oso baten forma jarraitua*.

4.2.3. Psikologiatik inpaktuei ematen zaien erantzuna

Saharar gazteek kanpalekuetan bizi dituzten inpaktu psikosozialak aztertu ondoren, beharrezkoa da galdetzea zer leku duen psikologiak errealitate horren aurrean. *Sahara en Mente* (2019) txostenak adierazten duenez, 2012an Saharako Osasun Ministerioaren Buru Osasuneko Saila sortu zen, eta, gaur egun, *wilayetako* eskualde-ospitaleetan eta Rabuniko Ospitale Nazionalean kontsulta psikologikoak daude, psikologo sahararrek artatuta.

Oro har, Sail horretatik garatutako esku-hartzeak hainbat mailatan egituratu dira. Lehenik eta behin, arreta asistentziala eskaintzen da *wilaya* bakoitzeko eskualde-ospitaleetan eta Rabuniko Ospitale Nazionalean egindako kontsulten bidez; bertan, lehen arretak eta jarraipenak egiten dira. Bigarrenik, krisi-egoeretarako edo sufrimendu psikiko larrietarako erantzun espezifikoak ematen da Mmembud Membarak Ospitale Psikiatrikoan, zeina egonaldi laburretara eta jarraipen espezializatura bideratuta dagoen. Gainera, Sailak kanpoko erakundeen babesa jasotzen du, hala nola ANARASD eta NEPP Institutuarena, asistentzia klinikoko zereginetan, profesional sahararren prestakuntzan eta osasun-baliabideen hornikuntzan. Dimentsio asistentzial horrekin batera, buru osasunari lotutako estigmari aurre egiteko sentsibilizazio-ekintzak ere bultzatu dira, bereziki *wilayetan* eta komunitate-guneetan, baita prestakuntzan dauden osasun-langileei zuzendutako “Etika” eta “Psikologia” formakuntzak ere.

Erantzun honen ekarpen nagusietako bat da buru osasuneko arreta Saharako Errepublika Arabiar Demokratiko osasun-sisteman bertan integratutako eta profesional sahararrek eutsitako egitura gisa antolatzen dela. Horrek ahalbidetzen du arreta ez bereiztea sufrimendua

gertatzen den testuinguru kultural eta komunitariotik. Hala ere, aurreko atalean aztertutako inpaktu psikosozialek erakusten dutenez, saharar gazteen ondoeza ez da sufrimendu kliniko indibidual gisa adierazten; horren ordezt, egunerokotasunaren prekarizazioan, bizi-proiektua garatzeko aukeren murrizketan, etorkizunaren eta denboraren pertzepzioan eta identitatearen berreraikuntzan adierazten da. Horregatik, beharrezkoa da arretaren dimentsio psikosoziala indartzea, ez jada kanpalekuetan egiten ari denetik bereizitako zerbait bezala, baizik eta dauden erantzunak zabaltzeko eta sakontzeko bide gisa.

Ildo horretan, Beristainek (2012: 9) arreta psikosoziala honela definitzen du: giza eskubideen urraketen inpaktu traumatikoaren ondorioei aurre egiteko, ongizatea sustatzeko, babes emozionala eta soziala eskaintzeko eta biktimen gaitasunen garapena sustatzeko bideratutako banakako, familiarako edo komunitateko laguntza-prozesu bat. Definizio honek gazteen sufrimenduari patologien arretatik harago heldu behar zaiola ulertzen laguntzen du, eta, horretarako, kanpalekuetan buru osasunaren arloan jada garatutako lan-ildoak zabaltzeko behar direla, aurre egiteko eta parte-hartzeko gaitasunak indartuko dituzten laguntza emozional, familiar eta komunitarioko prozesuetarantz.

Buru osasuneko arreta entzute eta laguntza psikosozialerako guneetara zabaltzeko beharra egindako elkarriketetan ere agertu da. Jazminek adierazi duenez: *Arazoak dituenen zorrotzat hartzen da, eta baliteke benetan pertsona askok dituen arazoak izatea, baina esaten ez direnak edo ez dakitenak ze praktika egiten zaizkien*. Hala, arreta psikosozialak Osasun Mentaleko Sailak jada hasitako lana indartu lezake, saharar gazteen artean elkar entzuteko eta laguntzeko guneak zabaltzeko.

Ikuspegi horretatik, psikologiatik emandako erantzunak ez luke sintomak murriztera mugatu beharko, aldiz, identitatea, pertenezia, memoria kolektiboa, blokeatutako etorkizunaren aurreko frustrazioa eta babeserako sare komunitarioak lantzeko ere bideratu beharko litzateke. Jazminek adierazi du, arreta psikosozialak *identitatea lantzen eta gazteek beren arazoak ere garrantzitsuak direla jakiten lagundu beharko lukeela*; are gehiago, gaineratzen du: *zerbait ondo egin nahi baduzu, zuk ere ondo egon behar duzu*. Ongizatea ez da borroka kolektibotik bereizitako kontua, parte-hartzeari eta gazteen agentziari eusteko baldintza da.

Beraz, arreta-psikosozialeko proposamena ez litzateke kanpalekuetan jada existitzen diren zaintza-moduak ordezkatzera etorriko, horiek indartzera baizik. Familiak, komunitateak,

memoriak, kulturak eta eguneroko erresistentziak ondoezaren aurrean euste-sare gisa funtzionatzen dute jada; balio dezala arreta psikosozialak sare horiek indartzeko, sufrimendua gera ez dadin isildua, indibidualizatua edo patologizatua.

5. Saharar errefuxiatuen kanpalekuetan gazteekin arreta psikosoziala lantzeko esku-hartze proposamena

5.1. Oinarri teorikoak

Esku-hartze proposamena premisa nagusi batetik abiatzen da: saharar gazteengan identifikatutako inpaktu psikosozialak indarkeria estrukturalaren baten ondorio subjektibo, eta komunitario gisa hartu behar dira. Horregatik, esku-hartzearen helburua ez da gazteak erbestearen egoeraren baldintzetara egokitzea, haien ulermen-, zaintza-, parte-hartze- eta erresistentzia-gaitasunak indartzea baizik. Horretarako, esku-hartzearen oinarri teorikoak, gorago landutako Zapalduaren Psikologia, Gerraren Gizarte Psikologia, Liberazioaren Psikologia eta Psikologia Komunitarioa izatea proposatzen da.

Lehenik, Zapalduaren Psikologiak ulertzen laguntzen du saharar gazteen inpaktu psikosozialak subjektibitatearen eraikuntzan eragiten duen harreman kolonial baten ondorio direla. Fanonek adierazi bezala, zapalkuntza kolonialak ez du soilik lurralde bat kontrolatzea bilatzen, subjektibotasuna bere ere kontrolatzea bilatzen du. Horrela, gutxietsiak eta menpekotasun-posizio bat hartzera bultzatuak diren subjektibotasunak eraikitzea bilatzen du zapalkuntza kolonialak. Ideia hau bereziki garrantzitsua da kanpalekuetako eguneroko prekarizazioa eta menpekotasun humanitarioa ulertze aldera; izan ere, sahararren bizitza oinarritzko premien kudeaketara eta laguntza jasotzera mugatzen denean, saharar herria laguntza jasotzen duen biztanleria gisa soilik irudikatua izateko arriskua dago, eta ez bere lurraldeari eta etorkizunari buruz erabakitzeke eskubidea duen subjektu politiko gisa.

Gainera, lurraldea ezin da soilik espazio fisiko gisa ulertu. Herri kolonizatuentzat, lurra pertinenziaren eta duintasunaren baldintza ere bada. Horregatik, sahararren kasuan, lurraldearekiko bereizketa desjabetze psikosozial gisa ere ulertu daiteke. Kanpalekuetan jaiotako gazteek ezagutu ez duten lurraldearen inguruan eraikitzen dute beren identitatea, eta lurralde horrek haien memoria eta pertinenzia-sentimendua antolatzen jarraitzen du. Erbesteak ez du saharar identitatea ezabatzen, baina lurraldearen absentsia materialaren eta haren presentzia sinbolikoaren artean kokatzen ditu saharar gazteak.

Zapalduaren Psikologiak, halaber, etorkizunaren desjabetzea eta fatalizazioa zapalkuntza luze baten ondorio subjektibo gisa irakurtzea ahalbidetzen du. Etorkizunari buruzko funtsezko erabakiak saharar herriaren kontroletik kanpo geratzen direnean, erresistentziak benetako aldaketarik eragiten ez duelako sententzia ager daiteke. Fatalizazioa, zentzu horretan, ez da pasibotasun edo konpromiso falta gisa ulertu behar. Arazoa ez da gazteek jarduteko gaitasunik ez izatea, baizik eta beren ekintzen eraginkortasuna mugatuta agertzea, erabaki politiko nagusiak haien kontroletik kanpo hartzen direlako. Horregatik, itxaropena ahultzeak ez du kontzientzia politikoa baliogabetzen; borroka luze baten barruan sortzen den neke emozionala erakusten du. Zentzu horretan, erresistentzia ez da beti ziurtasunetik edo indarretik bizitzen; erresistentziak badauka zalantzei, nekeari, amorruari eta desorientazioari eustetik ere.

Bigarrenik, Gerraren Gizarte Psikologiak indarkeria politikoak eguneroko harremanetan, komunitate-loturetan, identitatean eta etorkizuna irudikatzeko gaitasunean duen eragina ulertzeko aukera ematen du.

Hirugarrenik, Liberazioaren Psikologiak zapalkuntzari aurre egiteko markoa eskeintzen du. Haren ekarpen nagusia da herri zapalduen sufrimendua hura sortzen duten baldintza historikoetatik eta eraldaketarako aukera kolektiboetatik irakurri behar dela. Ikuspegi horretatik, ildo nagusietako bat, alde batetik, memoria historikoa berreskuratzea da. Aurreko atalean ikusi da familia-memoriak eta memoria kolektiboak eusten diotela saharar identitateari. Liberazioaren Psikologiak ideia horretan sakontzeko aukera ematen du, memoriak sufrimenduaren despolitizazioaren aurkako tresna izaterik ere baduelako. Kolektiboki gogoratzeak ondorengo bidegabekeriazko historia batean kokatzea ahalbidetzen du, prekaritatea patu natural gisa bizitzea saihesten du, eta lehenago erresistentzian jardun zuten belaunaldien eta gaur egun saharar kausari eusten dion gazteriaren arteko jarraitutasuna berreraikitzen laguntzen du.

Bestetik, hurrengo funtsezko ildo bat desideologizazioa da. Saharar testuinguruan, desideologizatzeak esan nahi du kanpalekuetako egoera arazo humanitario huts gisa aurkeztu duten narratibak desagitea. Kanpalekuetara bizitza eskasiaren, laguntzaren edo aukera faltaren ikuspegitik soilik interpretatzen denean, baldintza horiek sortzen dituen egitura historikoa ezkutatu egiten da. Horregatik, Liberazioaren Psikologian oinarritutako arreta psikosozial batek ondorengo kausak izendatzen lagundu beharko luke.

Kontzientziazioa funtsezko lan-estrategia gisa agertzen da hemen. Kontua ez da gazteak jada aski ezaguna duten zapalkuntza baten kontzientzia hartzea, kontua da beren esperientzia pertsonalak prozesu historiko, politiko eta komunitario zabalagoekin lotu ahal izango dituzten guneak sortzea. Etorkizunarekiko kezka, ikasteko presioa, familiari edo herriari laguntzeko beharra, enplegu faltaren aurreko frustrazioa eta nahi pertsonalaren eta erantzukizun kolektiboaren arteko tentsioa esperientzia partekatu gisa lantze aldera.

Azkenik, Gizarte Psikologia Komunitarioak esku hartzeko moduari buruz pentsatzeko oinarri metodologikoa eskaintzen du. Erantzun psikosozialak komunitatean dauden gaitasunetatik abiatuta eraiki behar direla erakustea da haren ekarpen nagusia. Arreta psikosozialak baldintzak sortu beharko lituzke gazteek beren baliabideak aitortzaten, beren ondorenak kolektiboki landu ditzaten eta beren eguneroko bizitzaren eta parte-hartze espazioen gaineko kontrol handiagoa gara dezaten.

Gizarte Psikologia Komunitarioak, halaber, parte-hartzea esku-hartzearen dimentsio nagusi gisa kokatzea ahalbidetzen du. Parte-hartzea honela ulertu behar da: beharren identifikazioan, lehentasunen definizioan, laguntza-guneen sorkuntzan eta prozesuaren ebaluazioan benetako inplikazioa izatea. Horrela, esku-hartzea saharar errealitatearekin koherentea den praktika psikosozial batera hurbiltzen da. Komunitatetik abiatzen den, haren jakintzak aitortzen dituen eta erantzun propioak antolatzeko gaitasuna indartzen duen praktika batera.

5.2. Helburuak

Esku-hartzearen helburu orokorra errefuxiatu-kanpalekuetako saharar gazteen ongizate psikosoziala, agentzia kolektiboa eta eguneroko erresistentzia-gaitasuna indartzea da, inpaktu psikosozialak kolektibizatu eta politizatze.

Helburu orokorra betetze aldera, hiru dira esku-hartzearen helburu zehatzak. Alde batetik, esku-hartzeak entzuteko eta elkar laguntzeko gune seguruak sortu nahi ditu, non gazteek eguneroko kezkek, frustrazioak eta tentsioak adierazi ditzaketen estigmatizatuak izan gabe. Era berean, memoria kolektiboa, identitatea eta lurraldearekiko lotura landu nahi ditu, horiek baitira erresistentziaren ardatzak.

Beste alde batetik, etorkizuneko horizonteen berreraikuntzan laguntzea proposatzen da, bereziki aukera faltaren, prekarietatearen eta blokeo politikoaren sentsazioaren aurrean. Horretarako, gazteek desirak, gaitasunak, mugak eta ekintza-aukerak identifikatzeko guneak sustatuko dira, egiturazko baldintzak gainditzearen erantzukizun indibiduala egotzi gabe.

Azkenik, esku-hartzeak gazteen parte-hartzea eta zaintzako sare komunitarioak indartu nahi ditu. Proposamena ez da gazteentzat diseinatu, beraiekin baizik, *dairetako* eta *wilayetako* talde eragileen bidez.

5.3. Parte-hartzaileak

Esku-hartze proposamena, Tindufeko errefuxiatu-kanpalekuetan bizi diren 18-45 urte bitarteko saharar gazteei zuzenduta dago. Parte-hartze anitza bilatuko da generoari, adinari, hezkuntza- eta lan-egoerari, mugikortasun-esperientziei, diasporarekiko loturei eta komunitatean duten inplikazio-mailari dagokienez. Aniztasun horri esker, saharar gazteen ikuspegi homogeneoa saihestu eta esku-hartzea inpaktu psikosozialak bizitzeko modu desberdinetara egokitu ahal izango da.

Proposamenak parte-hartze maila desberdinak izango ditu. Alde batetik, gazteak egongo dira elkarrizketa, memoria, etorkizun, eragin eta zaintza guneetan parte hartuko dutenak. Bestetik, talde eragileak sortuko dira *dairetan* eta *wilayetan*, zeinak beren testuinguruan jarduerak egokitzeaz eta antolatzeaz arduratuko diren gazte dinamizatzailez osatuta egongo diren. Dinamizatzaile horiek oinarritzko prestakuntza jasoko dute buru osasuneko profesional sahararren, irakasleen, emakumeen erakundeen, familien eta beste erreferente komunitario batzuen eskutik.

5.4. Esku-hartzea: Saharar Gazteen Sostengu Psikosozial Komunitarioko Sarea

Esku-hartzea Saharar Gazteen Sostengu Psikosozial Komunitarioko Sarearen bidez antolatuko da, eta sare hori izango da jarduera-ildo guztiei eutsiko dien egitura. Helburua arreta psikosoziala *dairen* eguneroko bizitzara gerturatzea izango da, eta, horrela, modu kontzientean saihestuko da proposamena kanpotik ezarritako esku-hartze bat izatea, zeina zentralizatua edo komunitate bakoitzaren benetako beharretatik urrun dagoen.

Horretarako, saharar gazteez osatutako dinamizatzailerik komunitarioen talde bat eratuko da, osasun mentaleko profesionalen eta komunitateko erreferenteen laguntzarekin. Dinamizatzailerik horiek prestakuntza bat jasoko dute kanpaleku mailan, eta, ondoren, *wilaya* bakoitzean talde eragileak sortzen parte hartuko dute. Era berean, talde eragile bakoitza *daira* desberdinetako gazteek osatuko dute, eta beraiek egokituko eta antolatuko dituzte jarduerak beren testuinguruan.

Horrela, esku-hartzearen jarduera-ildoak —elkarrizketa-guneak, memoria kolektiboa, belaunaldien arteko topaketak, ekintza eta eragin politikoa, eta zaintzaileak zaintzea— ez dira modu berean aplikatuko *daira* guztietan. *Daira* bakoitzak, bere beharretatik abiatuta, erabaki ahal izango du zein jarduera lehenetsi, nola garatu eta nortzuk izango diren horiek dinamizatzeko arduradunak. Era berean, gune guztiak ez dira nahitaez mistoak izan beharko. Talde eragile bakoitzak, diagnostiko parte-hartzailetik eta bere *dairaren* ezaugarrietatik abiatuta, erabakiko du zein jarduera komeni den modu mistoan egitea eta zeintzuek eskatzen dituzten gune ez-mistoak. Malgutasun horri esker, esku-hartze zurrun bat saihestuko da, eta gazteek konfiantza, segurtasun eta egokitasun kultural handiagoko baldintzetan parte hartzea erraztuko da.

Profesionalen zeregina ez da izango prozesua zuzentzea, prozesuan laguntzea baizik. Beren eginkizuna tresna metodologikoak eskaintzea, muga etikoak zaintzea, zaurgarritasun handiagoko egoeretan laguntzea eta arreta espezializatua behar duten kasuak agertzen direnean profesionaletara bideratzea izango da. Era berean, dinamizatzailerik ez dira terapeutak izango, entzutean, zaintzan, oinarritzko akonpainamenduan, estigmaren prebentzioan eta taldeen dinamizazioan trebatutako erreferente komunitarioak baizik.

Bereizketa hori garrantzitsua da gazteei gehiegizko zama ez jartzeko eta Osasun Mentaleko Sailaren edo lehendik dauden beste baliabide batzuen ardurak ez ordezkatzeko.

Sareak, gainera, modu txandakatuan funtzionatuko du. Urtero, dinamizatzailen taldean gazte berriak sartuko dira, genero, adin, hezkuntza-ibilbide eta parte-hartze komunitarioaren aniztasuna bermatuz. Aurreko urteko dinamizatzailerek mentore-rola hartuko dute beste urtebetez, talde berriei profesionalekin batera lagunduz. Horri esker, ardurak pertsona gutxitan kontzentratzea saihestuko da, belaunaldi-erreleboa erraztuko da eta esku-hartzearen memoria praktiko bat eraikiko da.

Parte-hartzea indartzeko, jarduera-ildo bakoitzak ebaluazio eta komunitateari itzultzeko uneak izan beharko ditu. Jarduera-ziklo bakoitzaren ondoren, espazio desberdinetan parte-hartu duten gazteek baloratuko dute zerk balio izan duen, zerk ez duen funtzionatu, zer gai geratu diren landu gabe eta zer proposamen berri bultzatu nahi dituzten. Balorazio horiek *dairako* talde eragilerak itzuliko dira, ondoren *wilayako* koordinaziora eta, azkenik, kanpalekuen gune orokorrera. Balio dezan horrek, esku-hartzeak etengabeko egokitze eta ikaskuntza kolektiboko prozesu gisa jarduteko.

5.5. Esku-hartzearen jardun-ildo nagusiak

Sare-egitura horretatik abiatuta, aipatu bezala, talde eragileek zehaztuko dute, parte hartzen duten gaztekin batera, zein gai, formatu eta erritmo egokitzen den ondoen beren errealitatera. Beraz, atal honetan idatzitako lau lan-ildoak hasierako proposamena osatzen dute, prozesua bideratzeko eta identifikatutako inpaktu psikosozialak jasotzeko pentsatua.

5.5.1. Elkarrizketarako guneak: mina politizatzen

Lehenengo jarduera-ildoak gazteak aldiro batzeko espazioak sortzea izango da, eguneroko ondoezari buruz hitz egiteko leku seguru gisa pentsatua dena. Gune horiek elkarrizketa-talde forma har dezakete, sareko gazteek dinamizatuko dituzte profesionalen akonpainamenduarekin. Bertan, hainbat gai landu ahal izango dira, hala nola familiaren

presioa, aukera falta, hezkuntza-etenaldia, etorkizunarekiko kezka, neke politikoa, frustrazioa edo sufrimendua adierazteko zailtasuna.

Helburua ez da izango taldean terapia indibidual bat eskaintzea, askotan isilean bizi diren esperientziak kolektiboki hitzetan jartzea baizik. Horrela, ondoeza arazo pribatu gisa agertu beharrean, eta baldintza kolektiboek zeharkatutako esperientzia gisa ulertu ahal izango da; hau da, mina politizatu egingo da. Gune horiei esker, emozioak ezagutu, kezka komunak identifikatu, berdinen arteko laguntza indartu eta arreta espezializatua behar duten egoerak agertzen direnean profesionaletara bideratu ahal izango dira.

5.5.2. Belaunaldien arteko topaketak

Bigarren ildoak memoria kolektiboa, saharar identitatea eta lurraldearekiko lotura baliabide psikosozial gisa lantzea izango du ardatz. Horretarako, belaunaldien arteko topaketak bultzatuko dira gazteen, adinekoen, erreferenteak diren emakumeen, familien eta komunitateko eragileen artean. Gune horiei esker, erbesteari, kanpalekuen aurreko bizitzari, gerrari, komunitatearen antolaketari, erresistentzia-moduei eta saharar identitatearen transmisioari buruzko kontakizunak berreskuratu ahal izango dira.

Ildo hori hainbat jardueratan gauzatu daiteke, izan ahozko historiari buruzko tailerrak, familiaren kontakizunak berreskuratzea, tearen inguruko topaketak, muralak sortzea, argazkigintza, poesia, musika edo gazteek egindako ikus-entzunezko materialen bidez. Helburua gazteek memoria kolektiboa beren gaur egungo galderetatik abiatuta birsortzea izango da.

5.5.3. Etorkizunerako prestakuntza eta gazteen eragina

Hirugarren ildoak etorkizunaren desjabetzeari eta gazte askok bizi duten blokeo-sentsazioari erantzutea du helburu. Horretarako, proposatzen da gazteek beren bizi-proiektuei, desioei, gaitasunei eta aurre egin beharreko muga estrukturaleri buruz pentsatzeko gogoeta- eta ekintza-gune bat sortzea. Helburua ekintzarako tarteak identifikatzeko tresnak sortzea izango da. Zehatzago esanda, bilatuko da prestakuntza, komunikazioa eta parte-hartzea ez bizitzea

soilik eskakizun gisa, baizik eta gazteen agentzia indartzeko eta testuinguru mugatu baten barruan horizonte posibleak irekitzeko tresna gisa.

Gogoeta- eta ekintza-gune honetan hainbat gairi buruzko tailerrak egin ahal izango dira: bizi-proiektua, hezkuntza-orientazioa, parte-hartze komunitarioa, komunikazio politikoa, giza eskubideak, sare sozialak eta nazioarteko eragina. Era berean, diasporako edo kanpalekuetako hainbat esparrutan ikasi, lan egin edo parte hartu duten gazte sahararrekin batzeko espazioak antolatu ahal izango dira.

5.5.4. Zaintzaileak zaintzeko gunea

Laugarren ildo prozesuari eusten dioten pertsonak zaintzera bideratuta egongo da: dinamizatzailerak, gazte erreferenteak, profesionalak, irakasleak, senideak eta komunitateko eragileak. Ildo hau funtsezkoa da, esku-hartzea ezin baita eraiki dagoeneko komunitate-erantzukizunak beren gain hartzen dituztenen gainkargaren gainean. Zaintzaileak zaintzeak esan nahi du onartzea akonpainamenduak nekea, frustrazioa, zalantzak eta higadura emozionala ere sortzen dituela.

Horretarako, tartean-tartean dinamizatzailerak elkartzeko guneak sortuko dira. Horietan zailtasunak partekatu, egoera konplexuak berrikusi, muga etikoak indartu, autozaintza indibiduala eta kolektiboa landu, eta egoera bat profesionalengana noiz bideratu behar den erabaki ahal izango da. Era berean, laguntzarako tresnak prestatuko dira, hala nola entzute-gidak, bideratze-irizpideak, estigmaren aurkako materialak eta *daira* bakoitzera egokitutako zaintza-dinamikak. Ildo horri esker, Sareak egitura kolektibo, jasangarri eta bere praktikatik ikasteko gai den egitura gisa funtzionatuko du.

6. Ondorioak

Lan honen abiapuntua galdera hau izan da: zein da Tindufeko errefuxiatuen kanpalekuetan bizi diren saharar gazteen egoera psikosoziala, eta nola uler daiteke arreta psikosoziala haien erresistentzia indartzeko tresna gisa ikuspegi historiko, politiko eta dekolonialetik? Galdera horri erantzuteko, lanak lehenik eta behin erakutsi du gazte sahararren ondoeza ezin dela banakako sufrimendu psikologiko gisa ulertu. Saharar gazteen egoera psikosoziala ez da hutsetik sortzen, ez da testuingururik gabeko arazo kliniko baten adierazpena. Ondorio psikosozialak kolonizazioak, okupazioak, gerrak eta erbesteak denboran zehar sortu dituzten bizi-baldintzen ondorioa da. Horregatik, sufrimendu psikosoziala ulertzeko, ezinbestekoa da gazteen esperientzia beren herriaren historia politikoarekin lotzea.

Bigarren atalean garatutako marko historiko eta politikoak agerian utzi du Mendebaldeko Saharako gatazka kapitalaren hedapen-beharraren barruan ulertu behar dela. Kapitalismoak, bere metaketa-logikari eusteko, etengabe behar izan ditu lurralde berriak, baliabide naturalak eta bizitza sozialaren forma gero eta gehiago bere zirkuitu ekonomikoetara txertatzea. Kolonialismoak hedapen horren forma historiko bortitzena hartu zuen, lurraldeen okupazioaren eta desjabetzearen bidez; kolonialtasunak, berriz, prozesu hori posible egiteko beharrezkoak ziren hierarkiak eraiki eta naturalizatu zituen. Inperialismoak logika bera berrantolatu zuen kapitalismoaren goi-fase batean, baliabideen, merkatuen, finantza-fluxuen eta posizio geopolitikoaren kontrola metaketaren baldintza bihurtuz. Hortik begiratuta, Mendebaldeko Sahararen 1975eko Marokoren okupazioa, arrantza, harea, nekazaritza, fosfatoa, energia-berriztagarrien ustiapena eta finkatze-kolonialismoa, ez dira gertakari bereiziak. Dominazio kapitalistaren jarraipen historikoa dira ordea. Gainera, 1975-1991 epealdiko eta 2020tik gaur egunarte dirauen gerrak eta Arjeliako *hamadara* erbestea, egiturazko indarkeria horren adierazpen zuzenak dira: lurraldea berrantolatu, herria desplazatu eta autodeterminazio politikoa blokeatzeko mekanismoak, alegia. Horregatik, Tindufeko kanpalekuak ez dira soilik krisi humanitario baten ondorio. Tindufeko kanpalekuak saharar herriaren desjabetze historikoaren eta amaitu gabeko deskolonizazio prozesuaren adierazpen material eta politikoa dira.

Hirugarren atalak erakutsi du kapitalismoaren hedapen-logika ez dela soilik ekonomikoa edo lurraldekoa; subjektibitateak ekoizteko eta kudeatzeko moduak ere zeharkatzen ditu.

Horregatik, psikologia ezin da logika kapitalistatik kanpoko jakintza neutral gisa ulertu. Zalantzan jartzen ez denean, psikologiak ordena sozial nagusiaren funtzionamendua erreproduzitzen du, sufrimendua banakako ondoez gisa azalduz, haren jatorri historiko eta politikoak ezkutatuz eta subjektuak egiturazko indarkeriaren baldintzetara egokitzea bultzatuz. Zentzu horretan, psikologiaren eredu nagusia dominazio kapitalista, kolonial eta inperialistaren ondorioak despolitizatze tresna bihurtu daiteke. Horren aurrean, lan honek psikologia bera birpentsatzeko beharra azpimarratu du. Zapalduaren Psikologiak, Gerraren Gizarte-Psikologiak, Liberazioaren Psikologiak, Gizarte Psikologia Komunitarioak eta ikuspegi dekolonialek sufrimendua bere baldintza material, historiko eta politikoetan kokatzeko aukera ematen dute. Horrela, psikologia ez da egokitzearen sustatzeko tresna gisa planteatzen. Psikologia memoria, kontzientzia kritikoa, agentzia kolektiboa eta erresistentziarako gaitasuna indartzeko tresna bezala planteatzen da.

Laugarren atalean eginiko azterketak eta elkarrizketen bidez jasotako gazteen ahotsak erakutsi dute erbestearen ondorio psikosozialak eguneroko bizitzaren prekarizazioan, bizi-proiektuak garatzeko aukeren murrizketan eta etorkizunaren irudikapenean adierazten direla. Kanpalekuetan bizitzeak baldintza material jakin batzuen pean haztea dakar: baliabideen urritasuna, menpekotasun humanitarioa, mugikortasunaren mugak, hezkuntza-ibilbide etena eta lan-aukeren eskasia. Horrek guztiak gazteen bizitza-proiektuak eraikitzea zailtzen du, eta, bereziki, ikasketen ondoren enplegurik ez aurkitzeak frustrazioa, ezintasun-sentsazioa eta denboraren eten moduko bat sortzen ditu. Gazte askorentzat, denbora ez da aukera berriak irekitzen dituen prozesu gisa bizi, itxaronaldi luze eta errepikakor gisa baizik.

Aldi berean, inpaktu psikosoziala identitatearen berreraikuntzan ere agertzen da. Kanpalekuetan jaio eta hazi diren gazte askok Mendebaldeko Sahara familiaren memoriaren, kontakizun historikoen eta herri gisa partekatutako borrokaren bidez ezagutzen dute; haien eguneroko errealitatea, ordea, erbestean garatzen da, basamortuko kanpalekuetan. Horrek tentsio bat sortzen du jasotako memoria kolektiboaren eta bizi duten errealitate materialaren artean. Gainera, belaunaldien arteko desberdintasunek, ikasteko edo kanpalekueetatik ateratzeko aukerek eta sare sozialek identitatea eraikitze modu berriak sortzen dituzte.

Ikusi da ordea, ondorio psikosozialak ezin direla sufrimenduaren ikuspegitik soilik aztertu. Gazte sahararren bizipenetan agerian geratzen da ondorio horien aurrean erantzun kolektibo

bat ere badagoela. Familia euste emozional eta politikoaren erdigunean kokatzen da; komunitateak bizitzari eusteko espazioak sortzen ditu; eta gazteek agentzia garatzen dute hezkuntzaren, ezagutzaren, komunikazioaren eta sare sozialen bidez. Zentzu horretan, kanpalekuetan bizitzea bada herri gisa desagertzeko logikaren aurrean bizitzari, memoriari eta antolakuntza kolektiboari eusteko modua.

Kanpalekuetako errealitatean Saharako Osasun Ministerioaren Buru Osasuneko Sailaren sorrerak bide garrantzitsu bat ireki zuen, bereziki buru osasuneko arreta osasun-sistemaren barruan kokatzeko eta instituzionalizatzeko egindako ahaleginaren bidez. Hala ere, ondorio nagusietako bat da erantzun horiek indartu egin behar direla ikuspegi psikosozial zabalago batetik. Arreta psikosoziala beharrezkoa da sufrimendua isilarazi, indibidualizatu edo normalizatu ez dadin. Horrek esan nahi du esku-hartze psikosozialak ez duela gazteak erbeste luzatuaren baldintzetara egokitzea mugatu behar. Esku-hartzeak, kontrara, haien ulermen-, zaintza-, parte-hartze- eta erresistentzia-gaitasunak indartzea bilatu behar ditu. Horregatik, lan honetan proposatutako esku-hartzea kanpalekuetan jada existitzen diren zaintza-, antolakuntza- eta erresistentzia-moduak indartzeko marko ireki gisa aurkezten da.

Proposamenaren oinarri teorikoek lanean garatutako ikuspegi kritikoekin bat egiten dute. Ikusi dugunez, Zapalduaren Psikologiak kolonizazioak subjektibitatea, identitatea eta lurraldearekiko harremana nola zeharkatzen dituen ulertzen laguntzen du. Gerraren Gizarte Psikologiak indarkeria politikoak eguneroko harremanetan, komunitate-loturetan, identitatean eta etorkizuna irudikatzeko gaitasunean duen eragina argitzen digu. Liberazioaren Psikologiak kolonizazio eta gerra testuinguruan zapalkuntzari aurre egiteko markoa eskeintzen du, memoria berreskuratzearen, kontakizun despolitizatuarekin haustearen eta kontzientzia kritikoa indartzearen bidez. Gizarte Psikologia Komunitarioak, azkenik, komunitatea bera kokatzen du esku-hartzearen subjektu nagusi gisa, parte-hartzea, agentzia eta antolakuntza kolektiboa erdigunean jarritz.

Ikuspuntu kritikoek ekarpenak arreta psikosozialeko proposamenara ekarri ostean, Saharako Gazteen Sostengu Psikosozial Komunitarioko Sarea proposatu da. Saharako gazteak jartzen ditu erdigunean proposamenak, esku-hartzearen diseinuan, garapenean eta ebaluazioan parte hartzen duten subjektu aktibo gisa, alegia. Horretarako, dinamizatzaile komunitarioen talde bat eratzea proposatzen da, gazteek beraiek osatua eta profesionalen zein komunitateko erreferenteen laguntzarekin. *Wilaya* bakoitzean talde eragileak sortuko lirateke, tokian tokiko

beharrak identifikatzeko, jarduerak egokitzeko eta espazioak dinamizatzeko. Profesionalen rola ez litzateke prozesua zuzentzea izango, baizik eta akonpainamendu metodologikoa, prestakuntza, zaintza eta kasu espezializatuen bideratzea bermatzea. Horrek esku-hartzearen botere-harremanak zaintzea ahalbidetuko luke, protagonismoa komunitatearen eta gazteen esku utzita.

Proposatutako Sarearen funtzionamenduak malgua eta txandakatua izan behar du. Horrela, dinamizatzailen erreleboak belaunaldien arteko transmisioa eta erantzukizunen banaketa indartuko lituzke, esku-hartzearen iraunkortasuna bermatuz. Era berean, jarduera-ziklo bakoitzaren ondoren partekatzeko eta ebaluatzeko espazioak sortzea funtsezkoa izango litzateke, egindakoa kolektiboki aztertzeko, ikasitakoa sistematizatzeko eta hurrengo urratsak komunitatearekin batera erabakitzeko. Horrek saihestuko luke esku-hartzea jarduera isolatuen multzo bihurtzea; kontrara, ikaskuntza kolektibo eta etengabeko egokitzapen prozesu gisa ulertuko litzateke.

Aurten 50 urte bete dira Marokok Mendebaldeko Sahara okupatu zuenetik, 50 urte saharar herria zatituta bizi denetik. 2020tik aurrera berriz ere gerran dago saharar herria, baina bai okupazioa eta bai gerra isilaraziak izan dira nazioarteko agendan. Isiltasun horren aurrean, balio dezala arreta psikosozialak –ikuspegi kritiko, komunitario eta dekolonial batetik– kolonialismoak, okupazioak, gerrak eta erbesteak sortutako zauriak izendatzeaz gain, saharar herriaren memoria eta etorkizuna defendatzeko praktika gisa.

Bibliografía

Agier, Michel (2011). *Managing the undesirables: Refugee camps and humanitarian government*. Polity Press.

<https://share.google/vNHZ6mYU4pQyKgPBH>

Ajo Asensio, Alba eta Serrano, Miguel M. (2019). *Sáhara en mente: Aproximación a las realidades y aspiraciones de la juventud saharaui en los campamentos de población refugiada de Tinduf (Argelia)*. Mundo en Movimiento.

<https://share.google/ikFesyG2YfUpSDxn9>

Aomar Lahsen, Abdeslam (2025). *Las otras víctimas del franquismo y postfranquismo. Memoria, desmemoria y responsabilidad del Estado español*. Hegoa Institutua (EHU).

Asprella, Ezequiel eta Schulz, Juan Sebastián (2020). Colonialidad del saber, epistemologías del el sur y pensamiento decolonial. Crisis y oportunidades en la configuración de un nuevo orden mundial. *Cuadernos de la Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales*, (57), 177–196.

<https://share.google/R5wZp9UScHVjNjQ33>

Bouamama, Said (2025). *De las clases peligrosas al enemigo interior: Capitalismo, migraciones, racismo*. Traficantes de Sueños.

<https://share.google/gCTBshRsbyRzrCnbR>

Burton, Mark (2004). La psicología de la liberación: aprendiendo de América Latina. *Polis*, 1(4), 101-124.

<https://share.google/oToS61lismnVcYwu>

Crenshaw, Kimberlé W. (1989). *Interseccionalidad*. Solidaridad obrera.

<https://share.google/KxLPTKjU2c55a9Iox>

Curiel, Ochy (2014). Construyendo metodologías feministas desde el feminismo decolonial. En Irantzu Mendi Azkue, Marta Luxán Serrano, Matxalen Legarreta Iza, Gloria Guzmán

Orellana, Iker Zirion Landaluze, eta Jokin Azpiazu Carballo (Koords.), *Otras formas de (re)conocer: reflexiones, herramientas y aplicaciones desde la investigación feminista* (45-60 or.). Euskal Herriko Unibertsitatea.

<https://share.google/8XkCCqbn0xr2YWOWP>

Daza, Felip; Díaz, Carlos; Flores, Berta; Mas, Paula; Miralles, Nora (2024). *Neocolonialismo verde en el territorio ocupado del Sahara Occidental, marca España. Greenwashing, complicidad e impactos en los derechos humanos del sector español de las energías renovables*. Observatorio de Derechos Humanos y Empresas en el Mediterráneo-ODHE. Barcelona.

<https://share.google/TK9gSSKsbtHP9lxMC>

Estévez, Ariadna (2018). Biopolítica y necropolítica: ¿constitutivos u opuestos?. *Espiral*, 25(73), 9-43.

<https://share.google/OZwxWm2xcFTWD27Vp>

Espinosa, Yuderkys (2022). *De por qué es necesario un feminismo descolonial*. Icaria, Barcelona.

Fanon, Frantz (1999). *Los condenados de la tierra*. Txalaparta, Tafalla, (1.aldiz publikatuta 1961an, Maspero Editorialean).

Fraser, Nancy (2021). *Kapitalaren lantegi ezkutuak: Mapa bat ezkerrentzat*. Lisipe.

<https://share.google/KKEu82aszW2nlRtPy>

Fraser, Nancy (2023). *Capitalismo Caníbal: Qué hacer con este sistema que devora la democracia y el planeta, y hasta pone en peligro su propia existencia*. Siglo XXI, Madril.

Freire, Paulo (2023 [1970]). *Pedagogía del oprimido*. Siglo XXI, Madril (1.edizioa 1970koa, editorial berdinean).

Fuente Cobo, Ignacio eta Mariño Menéndez, Fernando (2006). *El conflicto del Sahara Occidental*. Universidad Carlos III de Madrid. Instituto de Estudios Internacionales y Europeos Francisco de Vitoria.

<https://share.google/3SepHZRh4NZIk8zWx>

Garaizabal Florentino, Kattalin (2025). *Emakumeen lubaki ezkutak nazio askapen mugimenduetan: Mendebaldeko Sahararen, Euskal Herriaren eta Palestinaren arteko konparaketa*. Repositorio Académico de la Universidad Pública de Navarra.

<https://share.google/53awpdWRyjmsQYHyc>

Guarch-Rubio, Marta; Faleh Pérez, Carmelo eta Villán Durán, Carlos (2021). *Las cicatrices de la violencia política en el pueblo saharaui. El derecho a la salud mental*. Observatorio Aragonés para el Sahara Occidental. Zaragoza.

<https://share.google/ifXMe3TAMEdVmAM4j>

Guzzo, Raquel Souza Lobo (2018). Descolonizando la psicología: procesos de participación en escuelas y comunidades. *Teoría y Crítica de la Psicología*, 11, 105–130.

<https://share.google/1ysxZityFSEmMNUZi>

Harvey, David (2019). *El “nuevo” imperialismo*. Biblioteca Libre OMEGALFA.

<https://share.google/sxGtnMcOfBv999kTb>

Jabr, Samah eta Helbich, Maria (2025). Colonización y resistencia: La lente de Frantz Fanon sobre la ocupación israelí de Palestina, género y salud mental. *Teoría y Crítica de la Psicología*, 22, 49–67.

<https://share.google/mQyBBbxYhZiYpPhdd>

López Castellano, Fernando (2021). El capitalismo como “orden social institucionalizado”. Notas a la obra de Nancy Fraser. *Iberian Journal of the History of Economic Thought* 8(1), 93-98.

<https://share.google/aqopTEi2ZfmRymwIb>

Lugones, María (2008). Colonialidad y Género. *Tabula Rasa*, (9), 73-101.

<https://share.google/f6T0ua6NBSYjMiby8>

Malkki, Liisa H. (1995). Refugees and exile: From “refugee studies” to the national order of things. *Annual Review of Anthropology*, 24, 495–523.

<https://share.google/hp97NNgl1ZUnmWead>

Maldonado-Torres, Nelson (2007). Sobre la colonialidad del ser: Contribuciones al desarrollo de un concepto. S. Castro Gómez eta R. Grosfoguel (koord.), *El giro decolonial: Reflexiones para una diversidad epistémica más allá del capitalismo global*, 127–167. Siglo del Hombre.

<https://share.google/Patmk1SrVhGufAJCH>

Martín-Baró, Ignacio (1982). Guerra y salud mental. *ECA: Estudios Centroamericanos*, 39(429-430), 503-514.

<https://share.google/OViKgIjTjjmRqkTOM>

Martín-Baró, Ignacio (1990). *Acción e ideología: Psicología social desde Centroamérica II*. UCA Editores.

Martín-Baró, Ignacio (1998). El latino indolente. In Martín-Baró: *Psicología de la liberación* (73-101). Editorial Trotta.

<https://share.google/l3p6KpBPoIG1w6WNm>

Martín-Baró, Ignacio (2006). Hacia una psicología de la liberación. *Psicología sin fronteras: revista electrónica de intervención psicosocial y psicología comunitaria*, 1(2), 7-14.

<https://share.google/6sW1ZweNtwFoxYW3L>

Martin Beristain, Carlos (2012). *Acompañar los procesos con las víctimas: Atención psicosocial en las violaciones de derechos humanos*. Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo (PNUD).

<https://share.google/RgNeczEbEjVwnNzit>

Martin Beristain, Carlos eta González Hidalgo, Eloísa (2012). *El Oasis de la Memoria: Memoria Histórica y Violaciones de Derechos en el Sáhara Occidental*: Tomo I. Hegoa

<https://share.google/Zv3ksHAP3dRvVq02O>

Martín Beristain, Carlos, Sepúlveda Aparicio, Gisela, eta Escobar Casas, Edi (2017). *El fuego escondido: Las víctimas de minas en el Sáhara Occidental*. Hegoa.

<https://share.google/46CcLHbBwY6jqKfLp>

Martorell, Jordi (2010eko azaroaren 23an). La lucha de los saharauis, historia y perspectivas. *Marxist.com*.

<https://share.google/n9DdNhYMOVwHUIJxWo>

Mbembe, Achille (2011). *Necropolítica*. Melusina.

<https://share.google/CeBrDRZoCnboIGbvR>

Mendia Azkue, Irantzu eta Guzmán Orellana, Gloria (2022). *Represión, impactos y necesidades de apoyo psicosocial de mujeres saharauis bajo la ocupación*. Hegoa Institutua, Bilbo.

<https://share.google/Mgh28zbmJxKjOB2tD>

Montero, Maritza (2006). *Teoría y práctica de la psicología comunitaria: La tensión entre comunidad y sociedad*. Paidós.

<https://share.google/TghQKU5YVmssVgKpn>

Montero, Maritza (2009). El fortalecimiento en la comunidad, sus dificultades y alcances. *Universitas Psychologica*, 8(3), 615-626.

<https://share.google/A0y5p7LWz624nJvvd>

Murias, Celia eta García-Luengos, Jesús (2020). *Derechos humanos y empresas transnacionales en el Sáhara Occidental: Un estudio sobre la producción de tomate en la región de Dakhla*. Mundubat.

<https://share.google/0oq9ihkDOjGoa8zCZ>

Nazio Batuak (d.g.). Territorios No Autónomos.

<https://share.google/IZwvEvHyOunCPd1l6>

Orellano, Claudia Marcela eta González, Sergio Gabriel (2015). Acerca de la opción decolonial en el ámbito de la psicología. *Perspectivas en Psicología*, 12(2), 1-8.

<https://share.google/aRS7E5gpblEuCT4kU>

Parker, Ian (2020). La psicología crítica como psicología histórica-cultural: Las dimensiones políticas y las limitaciones del conocimiento psicológico. *Tesis Psicológica*, 15, (2), 14-31.

<https://share.google/dGYOrYNa2rgrsRqzX>

Pavón-Cuéllar, David (2021). Hacia una descolonización de la psicología latinoamericana: Condición poscolonial, giro decolonial y lucha anticolonial. *Brazilian Journal of Latin American Studies*, 20(39), 95–127.

<https://share.google/Yy2jwYOj49McXICMx>

Por Un Sáhara Libre (2025eko maiatzaren 28an). Colonos y ocupación: la colonización demográfica planificada del Sáhara Occidental.

<https://share.google/rLI7jpWAQJXNM3XOp>

Quijano, Aníbal (2000). Colonialidad del poder, eurocentrismo y América Latina. E. Lander (Koord.), *La colonialidad del saber: Eurocentrismo y ciencias sociales: Perspectivas latinoamericanas*, 201–246. UNESCO/CLACSO.

<https://share.google/53i6O5rEILN0ukvv0>

Ratner, Carl (2015). Recuperación y promoción de las ideas de Martín-Baró sobre psicología, cultura y transformación social. *Teoría y Crítica de la Psicología*, 6, 48-76.

<https://share.google/dxr0tBnbs4djTSmFk>

Revert Calabuig, Pepe (2016). El delito de guerra: traslado de colonos de origen marroquí al Sahara Occidental, y deportación de población saharauí fuera del mismo. En AA.VV. *Sahara Occidental. Cuarenta años construyendo resistencia*. Pregunta Edizioak, Zaragoza, 275-321.

Rodó Zárate, Maria (2021eko maiatzaren 25ean). Marxismo, interseccionalidad y la trampa de la unidad. *El Salto*.

<https://share.google/CPtLqA5Q2oga66rBa>

Ruiz Balzola, Andrea; Estebaranz Delgado, Ane; Ruiz Ciarreta, Irune; Fouassier Zamalloa, Maite; Longo Imatz, Oscar eta De Oleaga Páramo, Jose Antonio (2024). *Saharako gazteak: erresistentziak, egokitzapenak eta zerumuga berri baten bilaketa*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

<https://share.google/ovUIziZz56q5ZbC0P>

Segato, Rita (2018). *Contra-pedagogías de la crueldad*. Prometeo Libros.

<https://share.google/U1IgUWDhvQ9x6Oicq>

Western Sahara Resource Watch (2025a). *Ecoblanqueo de la ocupación: Cómo la expansión verde de Marruecos en el Sáhara Occidental prolonga la ocupación y retrasa una solución al último caso de descolonización pendiente en África*.

<https://share.google/nfJuo99f7pMofufXQ>

Western Sahara Resource Watch (2025b). *P de pillaje 2025: Exportaciones marroquíes de fosfatos de los territorios ocupados del Sáhara Occidental*.

<https://share.google/MEJJOftPUceJi7sJn>

Western Sahara Resource Watch (2025c). *Playas robadas: Las exportaciones marroquíes de arena del Sáhara Occidental ocupado a las Islas Canarias*.

<https://share.google/Oiwe4EjBFfXK2Q3lV>

Western Sahara Resource Watch (2023ko maiatzaren 11). *Una de las costas más ricas del mundo*.

<https://share.google/eTd8oeSIbh7ipJOAu>

Eranskina. Elkarrizketaren gidoia

1. AURKEZPENA ETA EGUNEROKOTASUNA

- Hasteko, aurkeztuko zenuke laburki zure burua?
- Oro har, nola deskribatuko zenuke saharar gazteen eguneroko bizitza kanpalekuetan?
- Zure ustez, gazte guztiek modu berean bizi dute errealitate hau, ala desberdintasunak daude generoaren, adinaren, familia/gizarte-posizioaren, arrazializazioaren edo beste dimentsio batzuen arabera?

2. ONDOEZA PSIKOSOZIALA ETA BIZI BALDINTZAK

- Zeintzuk dira saharar gazteek zuen egunerokotasunean bizi dituzten kezka edo tentsio nagusiak?
- Nola azaleratzen dira zailtasun horiek eguneroko bizitzan? Izan gogo-aldartean, harremantzeko moduan, motibazioan edo etorkizunari begiratzeko moduan?

3. SUBJETIBOTASUNA ETA IDENTITATEA

- Zer esanahi du zuretzat saharar izateak? Nola eraikitzen da, zure ustez, saharar identitatea kanpalekuetako gazteen artean?
- Nola eragiten du lurraldearekiko banaketak gazteen nortasunean eta komunitatearekiko loturan?

4. MEMORIA ETA DUINTASUNA

- Zer paper dute memoriak, familiaren kontakizunek eta herriaren historiak gazteen burua ulertzeko moduan?
- Zuretzat, zer da duintasuna? Nola lantzen edo defendatzen da duintasuna zuen egunerokotasunean?

5. ERRESISTENTZIA, PARTE-HARTZEA ETA INDARTZEA

- Zuretzat, zer da erresistentzia? Nola adierazten da erresistentzia hori kanpalekuetako eguneroko bizitzan, ekintza politiko handietatik harago?

- Nola ikusten duzu gazteen rola edo parte-hartzea komunitatean eta herri sahararraren borrokan? Sentitzen duzu zuen ekarpenak egiteko espaziorik baduzuela? Zein espaziotan duzue ahotsa eta zeinentan ez?
- Zein modutan adierazten duzue gaur egun gazteok zuen agentzia, konpromisoa edo erresistentzia, bai egunerokotasunean, bai maila kolektiboan?

7. ERREALITATEAREN ULERMENA ETA DISKURTSOAK

- Nola ulertzen dute gazteek bizi duten egoera: banakako arazo gisa, ala testuinguru historiko eta politiko zabalago baten parte gisa?
- Zure ustez, zer behar dute gazteek kolektiboki indartzeko?

8. HARREMANAK ETA AURRE-EGITEKO ESTRATEGIAK

- Une zailak igarotzen dituzunean, zein pertsona, espazio, praktika edo jakintzataraz jotzen duzue normalean elkarri eusteko?
- Zer rol dute familiak, adiskideak, dairak, eskolak, elkarteak, erlijioak, kulturak edo praktika komunitarioek ongizatea zaintzeko orduan?

9. ARRETA PSIKOSOZIALA ETA ONGIZATEA

- Arreta edo laguntza psikosozialari dagokionez, zer uste duzu dela beharrezkoa edo baliagarria izan daitekeela kanpalekuetako gazteentzat?
- Arreta psikosozialak zer ekarpen egin dezake gazteen eguneroko ongizatea hobetzeko? Nola lagun dezake gazteen duintasuna, ahotsa eta agentzia indartzen?

10. AMAIERA

- Bukatzeko, ba al dago gehitu nahiko zenukeen zerbait, edo uste duzuna garrantzitsua dela eta orain arte aipatu ez duguna?

Isiltasunaren aurrean, balio dezala arreta psikosozialak –ikuspegi kritiko, komunitario eta dekolonial batetik–
kolonialismoak, okupazioak, gerrak eta erbesteak sortutako zauriak izendatzeaz gain,
saharar herriaren memoria eta etorkizuna defendatzeko praktika gisa.

www.hegoa.ehu.eus